

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
PRÁVNICKÁ FAKULTA

KATEDRA PRÁVNÍCH DĚJIN

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**PRÁVNÍ A PROTIPRÁVNÍ POSTAVENÍ ŽENSKÝCH
ŘEHOLÍ V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1948 - 1989**

Konzultant

Doc. JUDr. Vladimír Kindl

Diplomant

Hana Molíková

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracovala samostatně a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala způsobem ve vědecké práci obvyklým.

.....

V Praze dne 16. dubna 2007

OBSAH

1. ÚVOD	3
2. ÚLOHA A VÝZNAM ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ V DĚJINÁCH CÍRKVE	5
3. POJEM ŘEHOLE V CÍRKEVNÍM PRÁVU	6
4. VÝVOJ ŘEHOLNÍHO ŽIVOTA V ČESKÝCH ZEMÍCH	8
4.1. VZNIK ŘEHOLNÍHO ŽIVOTA	8
4.2. VÝVOJ ŘEHOLNÍHO ŽIVOTA V ČESKÝCH ZEMÍCH	8
4.3. STATISTICKÉ ÚDAJE O POČTU ŘEHOLNIC	11
5. PRÁVNÍ POSTAVENÍ ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ PŘED ROKEM 1948	13
6. POMĚR STÁTU A CÍRKVE OD ROKU 1948 – 1953	22
7. POSTAVENÍ ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ OD ROKU 1948 – 1953	25
7.1. PLÁN CENTRALIZACE ŘEHOLNIC	28
7.2. MAJETKOPRÁVNÍ ASPEKTY CENTRALIZACE ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ	38
7.3. OTÁZKA PRÁVNÍ EXISTENCE ŽENSKÝCH ŘÁDŮ A KONGREGACÍ PO JEJICH CENTRALIZACI	40
7.4. TRESTNĚPRÁVNÍ POSTIHY ŘEHOLNIC	42
8. POMĚR STÁTU A CÍRKVE OD ROKU 1954 – 1989	44
9. POSTAVENÍ ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ OD ROKU 1953 – 1989	47
9.1. OBDOBÍ 1968 – 1989	50
9.2. ODLIŠNÝ VÝVOJ ŽENSKÝCH ŘEHOLNÍCH ŘÁDŮ A KONGREGACÍ NA SLOVENSKU	56
9.3. NÁŠTIN VÝVOJE ŽENSKÝCH ŘEHOLNÍCH ŘÁDŮ A KONGREGACÍ PO ROCE 1989	59
10. ZÁVĚR	62
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	64
LITERATURA	65

1. ÚVOD

V historii měly ženy vždy specifickou roli. A to roli manželky a matky spočívající v péči o rodinu a výchovu dětí. Teprve na konci 19. a na počátku 20. století začalo docházet ke změnám v postavení žen ve společnosti. Tyto změny se týkaly i žen, které už dříve projevily svou touhu po odlišném, ale plnoprávném společenském postavení, a to ženy - řeholnice. Ony byly prvními nositelkami myšlenky rovnoprávnosti. Ony první ukázaly, že není rozdíl mezi mužským a ženským řeholním světem. Ženy – řeholnice byly v mnoha případech prvními ženami, kterým se dostalo základního vzdělání, byly to právě ony, které měly tu výsadu, že se mohly dále vzdělávat a šířit vzdělanost. Vzdaly se dobrovolně světského života, rodiny a možnosti vychovávat vlastní děti, a svůj život naplnily péčí o druhé.

Rozvoj řádů na našem území byl poprvé vážněji přerušen až v době 2. světové války, kdy byly uzavřeny řeholní školy a řeholnice byly vystaveny stejnému nebezpečí jako ostatní ženy na okupovaném území Čech a Moravy. Mnohé se zapojily i do činnosti odbojové a zaplatily za svou statečnost životem.

Konec 2. světové války měl být pro ženy – řeholnice příslibem nové lepší společnosti. I ony se plně zapojily do obnovy země a přispívaly významným způsobem k rychlejšímu návratu k mírovému způsobu života. Své uplatnění našly především v nemocnicích, v dětských útulcích a ve školách. Tam všude bylo možné se setkat s ženami – řeholnicemi, které zde s plným nasazením plnily svou povinnost.

Únorové události roku 1948 však výraznou měrou negativně ovlivnily na dlouhá desetiletí postavení ženských řeholí na území Československa. Zpočátku se jednalo o zdánlivě nevýznamné vytlačování z pozic, které byly jejich doménou, později se objevují první represe vůči řeholím, je jim zabavován majetek, jsou vystěhovány ze svých původních domovů, a v neposlední řadě dochází k násilné redukci počtu nových řeholnic. Komunistický režim měl v plánu zakročit proti ženským řeholím stejně tvrdě, jako to udělal s řeholemi mužskými. K tomu však nedošlo především proto, že za ženy – řeholnice nebylo možné najít adekvátní náhradu. Jednalo se zejména o ta místa, kde práce byla fyzicky i časově náročná, totiž v péči o staré a nemohoucí. Jejich strastiplnou historii posledních padesáti let završila neutěšená ekonomická situace nebo příliš pragmatický vývoj.

Održením církevních řádů od společnosti tak došlo k narušení kontinuity v plynulém vývoji řeholního života, na který se dnes jen těžko navazuje a jenž zůstal v ostatních

zemích jižně a západně od našich hranic zcela zachován. V těchto zemích nemuseli řeholníci ze svých působišť nikdy odejít, socialismus jejich život nenarušil, nemají tedy problém s hledáním místa ve společnosti, s navazováním na násilně zprůtrhané tradice, jak je tomu u nás, kde jsou v řeholním životě jen těžko doplňovány mezery v počtu řeholnic a řeholníků středního věku přetrvávající z doby, kdy řády nesměly přijímat mladý dorost.

V této mé práci se proto budu zabývat vývojem ženských řeholí v době komunistického režimu, tedy od roku 1948 do roku 1989. Stále ještě se jedná o „pole neorané“, které zůstává tak trochu stranou zájmu historiků. Ve většině prací moderní historiografie, týkající se počátečního období komunistického režimu, najdeme převážně pouze statistické údaje o počtu zcentralizovaných řeholnic, ale ta nám neřeknou nic o tom, jak se tento plán uskutečňoval a jaký měl dopad na řádový život v českých zemích, a i to se stalo cílem této mé práce.

2. ÚLOHA A VÝZNAM ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ V DĚJINÁCH CÍRKVE

Řeholníci a řeholnice podobně jako v minulosti i dnes významně obohacují nejen život církve, ale i celé společnosti. Řeholníci jsou křesťany, povolánymi k následování Krista zachováváním tří evangelijních rad, jimiž jsou čistota, chudoba a poslušnost. Zvláštní přínos zasvěcených osob pro evangelizaci spočívá především v jejich životě, který je naprosto oddán Bohu a bližním.

Úloha řeholního života ve společnosti je spatřována v konkrétní apoštolské práci, což dokládá celá historie jednotlivých řeholních společenství. Velmi mnoho institutů vzniklo právě proto, aby pomáhaly chudým, lidem na pokraji společnosti, i těm, jimž jsou upírána lidská, kulturní nebo sociální práva. Ale péče a starost o chudé ve své podstatě vyplývají z charakteristiky různých forem zasvěceného života také tam, kde tento cíl nebyl původně stanoven.

Mnoho zasvěcených osob, zvláště žen, také pokračuje v této tradici a koná svůj apoštolát v oblasti zdravotní péče. Některá společenství se zabývají výchovou a vzděláváním mládeže, působí ve školách a dalších školských a výchovných zařízeních.

Společnosti zasvěceného života vždy znamenaly veliký přínos pro rozvoj a předávání kultury, a to již od středověku, kdy se kláštery stávaly významnými středisky vzdělanosti.

Další významnou skutečností je to, že řeholní život žen byl v minulosti jednou z mála příležitostí, kdy ženy mohly projevit svoji autoritu, mohly studovat, psát, kázat, stávaly se učitelkami i poradkyněmi.¹

Primárním charismatem dnešního řeholního života je schopnost vidět potřeby člověka a autenticky na ně odpovídat podle potřeby a místa, a tak naplnit svůj úkol nejen v církvi, ale i v civilním životě. Řeholní společenství jsou důkazem toho, že je možné nalézt jednotu takovou, o jakou se snaží církve po staletí.

¹ Vita Consecrata, Poslední apoštolská adhortace Jana Pavla II., O zasvěceném životě a jeho poslání v církvi a ve světě, str. 127.

3. POJEM ŘEHOLE V CÍRKEVNÍM PRÁVU

O řeholnicích a jiných společenstvích evangelních rad pojednává třetí část druhé knihy Codexu Iuris Canonici (CIC) z roku 1983. V obecné normě kodexu kanonického práva jsou obsaženy jen jeho hrubé rysy. Vše ostatní je tvořeno v oblasti církevního partikulárního práva zvláštního, které je obsaženo ve stanovách a v dalších normativních předpisech několika tisíc mužských i ženských řeholních a jim podobných společenství, která v církvi působí.²

CIC uvádí dva druhy společenství evangelních rad, a to **instituty zasvěceného života a společnosti apoštolského života**.

Lze je též rozdělit na společenství mužská a ženská. Někdy má určité společenství mužskou i ženskou linii (každá z nich pod vlastním vedením), jindy jsou jen mužským nebo jen ženským společenstvím.

Ke kanonickému založení kteréhokoliv z těchto společenství je třeba souhlasu diecézního biskupa nebo papeže. Podle toho, který církevní úřad příslušné společenství schválil, se tedy rozlišují buď na papežské (tzv. papežského práva) nebo diecézní (tzv. diecézního práva).³

Instituty zasvěceného života CIC dále dělí na **řeholní instituty zasvěceného života** a na **sekulární instituty zasvěceného života**.

Řeholní instituty zasvěceného života jsou společenstvím řeholníků a řeholnic, kteří skládají veřejné řeholní sliby, jimiž se zavazují k zachování evangelních rad. Řeholní instituty jsou početně největším a historicky nejstarším společenstvím evangelních rad. Řeholníci a řeholnice žijí zásadně společným životem v kláštorech a nosí na znamení změny způsobu života jednotný oděv - hábit.

Sekulární instituty zasvěceného života jsou rovněž kanonicky zřizovány. Jejich počátky spadají do 16. stol. a v dnešní podobě se vyskytují od počátku 20. stol. Jejich členy neváží sliby, ale jiná pouta, kterými jsou např. přísliby, přísaha. Jejich rozvazatelnost je snazší než u veřejných slibů. Liší se i tím, že nemusí žít společným životem, protože jejich hlavním úkolem je svědectví uprostřed světa. I proto nenosí hábit, ale používají občanský oděv. Dělí se na instituty mužské i ženské (převažují instituty ženské). Tento typ institutů byl potvrzen r. 1947 a od té doby se ve světě těší značné oblibě, u nás ale zatím nedošlo k jejich většímu rozšíření.

² TRETERA, J. R.: Konfesní právo a církevní právo, str. 189.

³ TRETERA, J. R.: Konfesní právo a církevní právo, str. 191.

Společnosti apoštolského života jsou podle CIC společenství kněží, popřípadě i laiků, kteří žijí podobně jako řeholníci podle evangelních rad v čistotě, chudobě a poslušnosti, ale neváží je žádná pouta slibů či příslibů. Jde především o společenství misijní.

Řeholím se společnosti apoštolského života podobají také zásadně společným životem v komunitách a oblékáním hábitu. V praxi žijí jako řeholníci.

Codex Iuris Canonici z roku 1983 stejně jako Codex Iuris Canonici z roku 1917 nezná historické dělení řeholních institutů na řeholní řády a řeholní kongregace, ale kanonická tradice je rozlišuje.

Zásadní rozdíl mezi řády a kongregacemi lze spatřovat již v tom, že členové a členky řádů skládají slavné sliby, zatímco členové a členky kongregací skládají sliby jednoduché, a to buď věčné (na celý život, jako u řádů) nebo na určitou dobu.

Nejstarším druhem řeholních řádů jsou řády mnišské. Svou podstatou to byly řády laické, které však měly od počátku vlastní kněze pro svou potřebu. Patří sem zejména benediktini a cisterciáci.

Ženským protějškem mnišských řádů jsou řády mnišek. Vyznačují se prací vědeckou, překladatelskou a rukodělnou, hlavně umělecko-řemeslnou. Ženské řády nejsou příliš početné, od devatenáctého století je v počtu mnohonásobně převyšují kongregace.

Ženské kongregace konají služby zbožnosti a lásky. Sestry jsou nejčastěji ošetřovatelkami v nemocnicích a v ústavech, dále vykonávají službu pečovatelskou a výchovatelskou a učitelská povolání ve školách různého typu. Příkladem ženských řeholních kongregací jsou Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, Kongregace sester sv. Cyrila a Metoděje, Česká kongregace sester dominikánek, Školské sestry Řádu svatého Františka, Kongregace milosrdných sester Svatého Kříže a mnoho dalších.⁴

⁴ TRETERA, J. R.: Církevní právo, str. 144 - 145.

4. VÝVOJ ŘEHOLNÍHO ŽIVOTA V ČESKÝCH ZEMÍCH

4.1. VZNIK ŘEHOLNÍHO ŽIVOTA

Základy řeholního života lze spatřovat v Novém zákoně, kde na několika místech nalézáme výzvy jednotlivcům, aby rozdali majetek, zůstali svobodnými a následovali Ježíše Krista. Pod dojmem těchto evangelijních rad se někteří lidé začali uchýlovat do ústraní, aby tak mohli nerušeně rozjímat o Kristově učení a obracet svou mysl k Bohu. Opouštěli své majetky a blízké, usazovali se co by poustevníci na opuštěných a těžko dostupných místech. V tomto svém počínání spatřovali nejdokonalejší naplnění smyslu života, odpoutání se od pozemských starostí a soustředění se na spásu duše.

Později se začali sdružovat a vytvářet společenství, v jejichž čele stál představený. Tyto tendence sdružování měly své přednosti, a tak začalo docházet ke vzniku prvních klášterů. Způsob života v klášteře a jeho charakter se odvíjel zejména od regulí, tedy pravidel. Historicky první regule sepsal už sv. Benedikt, zakladatel benediktinů, v 6.stol. a později se dokonce staly příkladem pro mnohé další řády.

Život v klášterní komunitě nebyl pouze mužskou doménou, jak by se mohlo na první pohled zdát. Již ve 4. století začínají žít ženy ve společenství duchovního zaměření. Dobrovolně se zřikají veškerých světských radostí, dokonce i rodinného života, a vstupují do klášterů, z nichž některé i zakládají.⁵

4.2. VÝVOJ ŘEHOLNÍHO ŽIVOTA V ČESKÝCH ZEMÍCH

Počátky církevních řádů v českých zemích jsou těsně spjaty s upevnováním raně středověkého českého státu doprovázeného šířením křesťanství v dosud silně pohanském prostředí. V roce 967 byl založen na Pražském Hradě u kostela sv. Jiří na popud kněžny Mlady, dcery českého knížete Boleslava I., nejstarší český klášter pro řeholnice benediktinky, což byl současně silný impuls pro zakládání dalších klášterů.

Po nejstarším řádu benediktinů k nám ve dvanáctém století přicházejí premonstráti společně s ženskou větví premonstrátek, cisterciáci a řády rytířské.

⁵ DACÍK T.: Církevní řády a kongregace v České republice, str. 5.

K největšímu rozvoji církevních řádů v českých zemích dochází ve 13. století, ve kterém vzniklo až 70 % všech středověkých církevních řádů.⁶ V této době k nám přicházely tzv. žebravé řády: minorité, dominikáni, augustiniáni a karmelitáni. Jejich působení bylo silně zaměřeno na kazatelskou a vzdělávací činnost. Nejstarším takovýmto ženským řádem byl řád Chudých sester sv. Damiána, tzv. klarisky, který založila sv. Anežka, dcera českého krále Přemysla Otakara I. Z řeholnic, které byly uvedeny do Čech a na Moravu ve 13.-14. století zasluhují ještě zmínku kanovnice od sv. Hrobu v Jeruzalémě a magdalenitky, jejichž cílem byla pomoc padlým ženám a jejich znovuzřízení do společnosti.

Na počátku 17. století, konkrétně po bitvě na Bílé Hoře, se dostávají do popředí nové řády: jezuité, kapucíni a později i piaristé. Řeholní řády vůbec v této době zaznamenaly mimořádný rozvoj. Z ženských kongregací lze připomenout zejména alžbětinky, celestinky, Anglické panny, Karmelitky bosé a voršílky.

Dalším zlomovým obdobím pro vývoj řeholních řádů se stalo osvícenství, které se k nám rozšiřovalo od konce sedmnáctého století. Vycházelo z přesvědčení, že člověk by se měl řídit spíše vlastním rozumem než vírou. V jeho duchu se císařovna Marie Terezie snažila o všestranný pokrok, a proto žádala finanční a hospodářskou podporu nejen od šlechty, ale i od poddaných a od řeholníků. Aby nepřišla o příliš mnoho využitelných pracovních sil, zavedla pro kláštery tzv. numerus clausus, spolu s přísnou správnou kontrolou jejich majetku. V roce 1769 byl zřízen zvláštní úřad pro církevní záležitosti, jehož hlavním úkolem bylo podrobit státu církve a její instituce. Řeholní řády se musely vzdát ve prospěch státu většiny svých statků a hospodářských podpor.⁷

Ve stejné linii, kterou nastolila Marie Terezie, pokračoval i její syn Josef II. Vůči řeholním řádům zaváděl stále přísnější opatření, která nejprve postihovala nejvíce řády kontemplativní, tedy rozjímavé, později ale již všechny řády, které se nezapojily do aktivní pastorace. V listopadu 1781 bylo nařízeno zrušit řeholní řády nezapojené do pastorační, lidumilné či výchovné činnosti. Toto opatření se týkalo zejména mužských řeholí. Ženské řehole postihlo hned na začátku své platnosti, kdy byl zrušen klášter benediktinek v Praze u sv. Jiří, Karmelitek bosých v Praze, celestinek v Praze, magdalenitek v Mostě. Dále byly zrušeny kláštery cisterciáček v Pohledu, Brně a Tišnově, dominikánek v Praze, Olomouci, Brně a Plzni, františkánek terciárek v Brně a Heřmanovicích a premonstrátek v Doksech a v Chotěšově. O nejvíce klášterů přišly klarisky, a to o kláštery v Praze, Chebu, Českém

⁶ DACÍK T.: Církevní řády a kongregace v České republice, str. 7.

⁷ srov. NĚMEC J.: Rozvoj duchovních řádů v českých zemích, str. 43.

Krumlově, Olomouci, Znojmě a Opavě. Zachovány zůstaly jen Anglické panny, voršilky a alžbětinky terciářky, jejichž posláním byla zejména péče o nemocné a výchova a vyučování dívek.⁸

Ze zabaveného majetku byly vytvořeny zemské náboženské fondy tzv. matice, které měly přispívat na nejrůznější náboženské účely. le'

V 19. a následně i ve 20. století docházelo k intenzivnímu nárůstu ženských kongregací, jejichž činnost se soustřeďovala do nemocnic, ozdravoven, sirotčinců, starobinců, dětských útulků, základních a středních škol, ústavů pro tělesně či duševně postižené, polepšoven, věznic a do jiných velmi důležitých oblastí sociálního života, kde se stávala téměř nepostradatelnou. Touto svou obětavou pomocí si sestry získaly obdiv a uznání v širokých vrstvách společnosti. Svým původem byly tyto kongregace jak zahraniční, např. boromejky, Sestry sv. Vincence z Pauly, Milosrdné sestry Panny Marie Jeruzalémské, Milosrdné sestry III. řádu sv. Františka, Milosrdné sestry sv. Kříže, Školské sestry de Notre Dame, Milosrdné sestry sv. Alžběty a mnoho dalších, tak i původu domácího. Jejich originalita spočívala v tom, že vznikly od základů v českém prostředí a že se dovedly přizpůsobit podmínkám života u nás. Nejvíce se rozšířily milosrdné sestry pro službu tělesně i duševně nemocných, ale úspěšně se rozrůstaly i učitelky a vychovatelky. Do první světové války vznikly např. Šedé sestry pražské, petrinky, Školské sestry III. řádu sv. Františka, Kongregace dominikánek blahoslavené Zdislavy, premonstrátky III. řádu sv. Norberta, rafaelky, Těšitelky Božského Srdce Ježíšova a další.⁹

K nové situaci dochází od roku 1918, tedy od založení Československé republiky. Pro postavení řeholních řádů a kongregací byla důležitá Ústava Československé republiky, která deklarovala svobodu vyznání zaručující spravedlivé postavení řeholních řádů a kongregací ve společnosti. Plně se rozvíjející ženské řeholní instituce se věnovaly převážně sociálním, charitativním a školským úkolům.

Hned od vzniku samostatné Československé republiky byla potřeba, aby řeholní řády a kongregace přizpůsobily svou činnost novým politickým a sociálním potřebám. Především musely být založeny vlastní národní provincie, jak to požadoval třetí článek modu vivendi uzavřený roku 1928 mezi Svatým stolcem a Československou republikou, který uváděl, že řády a kongregace u nás nebudou podléhat představeným v cizině a tam, kde to nelze, budou tyto československé řeholní domy podřízeny přímo generalátu.

⁸ NĚMEC J.: Rozvoj duchovních řádů v českých zemích, str. 45 – 48.

⁹ JIRÁSKO, L.: Církevní řády a kongregace v zemích českých, str. 22 – 23.

V období mezi dvěma světovými válkami bylo v činnosti duchovních řádů a kongregací příznačné, že poskytovaly pomoc slovenským řeholníkům a řeholnicím, kteří předtím patřili k maďarským provinciím a jejichž počet se po odchodu Maďarské menšiny podstatně snížil. /m

Další zajímavostí tohoto období bylo, že se podstatně zvýšil počet členů řeholních rodin, rozkvět zažívají především ženské kongregace, které se v roce 1924 rozrostly o nově založenou českou kongregaci sester sv. Cyrila a Metoděje, lidově zvanou cyrilky. Za cíl si vytyčily kulturní a sociální činnost v duchu cyrilometodějské tradice. Zapojovaly se do práce ve školách, v nemocnicích atd.

Nacistickým obsazením Čech a Moravy byl tento slibný rozvoj přerušeno. Postupně byly zavřeny všechny řeholní školy a mladí řeholníci a řeholnice byli posláni do Německa na nucené práce, mnoho jich bylo deportováno a uvězněno. Značný počet řeholníků a řeholnic se též podílel na odbojovém hnutí.

4.3. STATISTICKÉ ÚDAJE O POČTU ŘEHOLNIC

Tyto statistické údaje nám pomohou vytvořit si představu o počtech příslušnic ženských řeholních řádů a kongregací a jejich vývoji v období od vzniku samostatného Československa do zhruba poloviny 20. století.

Jak uvádí Jaroslav Němec, od počátku 20. století zůstával počet řeholníků a řeholnic v Čechách a na Moravě bez velkých výkyvů. Podle úředních údajů, zveřejněných roku 1925, působilo v českých zemích 1.363 řeholníků v 222 domech a 7.373 řeholnic v 423 domech.¹⁰ Obdobné číslo zaznamenal i Karel Kaplan, kdy z údajů katolických diecézí z roku 1926 lze dovodit, že v tomto roce u nás působilo 7.213 řeholnic.¹¹

V Československých církevních zákonech I. se uvádí, že koncem roku 1929 působily v Československu 3 ženské řády v 15 kláštřech, 22 ženských kongregací papežského práva v celkem 539 kláštřech a 12 ženských kongregací diecézního práva ve 106 kláštřech.¹² Toto rozdělení na řády a kongregace, a dále na kongregace papežského a diecézního práva, může být sporné, neboť, jak je dále zmíněno v Československých církevních zákonech I., některé z církevních vrchností označovaly jednu a tutéž řeholi za

¹⁰ NĚMEC, J.: Rozvoj duchovních řádů v českých zemích, str. 64.

¹¹ KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu 1948 - 1953, str. 226.

¹² BUŠEK, V., HENDRYCH, J. a kol.: Československé církevní zákony I., str. 324.

řád, jiné zase za kongregaci a totéž platilo i o kongregacích, zvláště pokud šlo o jejich rozdělení na kongregace papežského a diecézního práva.¹³

Koncem první republiky uváděly jednotlivé diecéze následující počty řeholnic v 34 řádech a kongregacích:

Praha – 1.963 řeholnic,
Litoměřice – 1.165 řeholnic,
Hradec Králové – 645 řeholnic,
České Budějovice – 963 řeholnic,
Olomouc – 3.560 řeholnic,
Brno – 1.195 řeholnic.¹⁴

Jejich počet oproti roku 1925 vzrostl tedy o více než 2.000 sester. V této souvislosti se mluví o novém rozkvětu řeholních rodin, který lze zaznamenat zejména po uzavření Modu vivendi v roce 1928. Tento trend se týkal zejména ženských kongregací, mezi nimiž je třeba zmínit Školské sestry de Notre Dame, jejichž počet v prvních dvaceti letech od vzniku samostatného Československa vzrostl o více než 800 sester, potom sestry sv. Kříže, kterých bylo více než 800, a Milosrdné sestry opavské, kterých bylo 815 v 36 domech.¹⁵ K nárůstu počtu řeholnic nemalou měrou přispělo i založení kongregace sester sv. Cyrila a Metoděje, k němuž došlo v roce 1924, a založení urbanek v roce 1930.

K roku 1948 bylo v Československu v 36 ženských řeholích 12 096 sester, z toho na Slovensku 3 316 řeholnic.¹⁶ Ve výchovné a sociální oblasti pracovalo 9 748 řeholnic.¹⁷ Václav Vaško ve své publikaci Neumlčená uvádí číslo trochu odlišné, kdy píše, že k únoru 1948 působilo na území Československa v 36 ženských řeholních společenství přibližně 12.200 členek.¹⁸ Tyto rozdíly ve statistických údajích o počtu řeholnic mohly vzniknout mimo jiné i tím, že v archivních materiálech se do celkového počtu řeholnic zařazovaly i kandidátky a novicky řádu nebo kongregace, zatímco v kronikách jednotlivých řádů a kongregací nejsou ještě chápány jako jejich příslušnice. Je také nutno vzít v úvahu poměrně četné překládání řeholnic z jednoho řeholního domu do jiného, takže se počty sester v jednotlivých klášterních domech často měnily.

¹³ BUŠEK, V., HENDRYCH, J. a kol.: Československé církevní zákony I, str. 324.

¹⁴ NĚMEC, J.: Rozvoj duchovních řádů v českých zemích, str. 66.

¹⁵ NĚMEC, J.: Rozvoj duchovních řádů v českých zemích, str. 68.

¹⁶ KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu 1948 – 1953, str. 227.

¹⁷ BOHÁČ, Z.: Atlas církevních dějin českých zemí 1918 – 1999, č. 49.

¹⁸ VAŠKO, V.: Neumlčená, Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce, díl II., str. 150.

5. PRÁVNÍ POSTAVENÍ ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ PŘED ROKEM 1948

V roce 1948 platila v Československu ustanovení státního práva konfesního o řeholích recipovaná z Rakousko-Uherské monarchie do československého právního řádu zákonem č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu Československého, a ustanovení pocházející z období první republiky. Recepční zákon zachoval prozatím v platnosti všechny zákony zemské a říšské i s nařízeními – tím také všechny konfesní, a to jak rakouské, tak uherské. Proto konfesní právo v Československu náleželo třem různým systémům:

1. bývalému rakouskému právnímu systému,
2. bývalému uherskému právnímu systému,
3. československému právnímu systému.

Zákony prvních dvou systémů, sice formálně samostatné, ale věcně podobné, představovaly v Československé republice právo cizí a staré, zákony systému posledního pak vyjadřovaly právo nové, pokud zrovna nesloužilo k tomu, aby prozatímně vyplnilo mezery ve starém právu, které nastaly tím, že toto právo bylo zbaveno kontaktu s monarchickou formou státní moci.¹⁹

Státní právo veřejné nerozlišovalo, jak uváděl Slovník veřejného práva Československého z roku 1934 nebo i odborná literatura, mezi mužskými a ženskými řeholemi, ale vycházelo z obecného pojmu „klášterní společenství“, jenž v sobě zahrnoval kategorie řeholníků všeho druhu a obojího pohlaví, bez rozlišování, jde-li o členy řádů či kongregací.²⁰ Dělení mezi řády a kongregacemi bylo podstatné pouze pro státní právo soukromé, rovněž vztahující se stejně jak na řehole mužské tak i ženské, které uznávalo následky složení slavných slibů chudoby, poslušnosti (a v dřívějším právu též čistoty), týkající se pouze řádů. Kongregace totiž na rozdíl od řeholních řádů skládaly pouze sliby jednoduché.

V rakouském a později i československém právu stála právní úprava postavení řeholí mimo rámec úpravy o katolické církvi. Rakouská a později i československá legislativa od počátku padesátých let 19. století nahlížela na řády a kongregace jako na útvary samostatně existující v právním řádu. Vyplynulo to z ustanovení § 31 zákona č. 50/1874 f. z., o

¹⁹ KONÍČEK, J.: Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa, str. 178.

²⁰ Slovník veřejného práva Československého díl III., heslo Řády, kongregace a spolky a sdružení věřících, str. 909.

vnějších poměrech katolické církve, který uváděl, že v právních poměrech klášterních společenstev mají platnost zvláštní nařízení „v příčině takových společenstev vydaná.“ Ustanovení tak odkazovalo na zvláštní předpisy platné pro klášterní společenstva, mezi něž měl patřit především zvláštní zákon „o vnějších právních poměrech klášterních společenstev“. Došlo ale pouze k vypracování návrhu tohoto zákona, neboť, ač byl roku 1876 přijat oběma sněmovnami, nedosáhl sanctae bývalého panovníka. K vydání tohoto zvláštního zákona o řeholích tedy nedošlo ani v Rakousko-Uherské monarchii, ani později v Československé republice, a v platnosti tak zůstaly staré předpisy, pokud nebyly zrušeny rakouským konkordátem z roku 1855 nebo předpisy vydanými z podnětu konkordátu.

Co se týče právní subjektivity řeholních řádů a kongregací, lze konstatovat, že ji měly. Vyplyvá to ze zákona č. 50/1874 ř. z., o vnějších poměrech katolické církve, z něhož se vyvozuje, že řády, kongregace nebo jiné církevní instituce jsou právními osobami, pokud jim toto postavení přiznávaly vnitrocírkevní předpisy. Zákon č. 50/1874 ř. z. platnost vnitrocírkevních předpisů uznával, pokud neodporovaly tomuto zákonu.²¹ Takovým vnitřním církevním předpisem katolické církve byl tehdy Codex iuris canonici (CIC) z roku 1917, podle jehož kánonu 634 § 1 jsou všechny řeholní instituce ipso iure právními osobami a jako takové jsou způsobilé nabývat, vlastnit, spravovat a zcizovat statky, pokud není tato jejich způsobilost omezena jejich vlastními konstitucemi.²² CIC dále uváděl, že zrušení každé řeholní společnosti přísluší jedině Apoštolskému stolci, a nedojde-li k němu, právní subjektivita takové společnosti trvá dokonce ještě sto let od smrti posledního člena, teprve tehdy řeholní společnost jako právní osoba zaniká.²³

Císařský patent č. 151 ř. z. ze dne 4. března 1849 vyslovil zásadu, že každá zákonně uznaná církev a náboženská společnost řídí a spravuje své záležitosti samostatně, zůstává v držení a užívání ústavů, nadací a fondů, určených pro její účely kultové, vyučovací a dobročinné, je však jako každá jiná společnost podřízena všeobecným zákonům. Tím uznal samostatnost klášterů, jejich jmění jako jmění nadační dostalo záruku, že bude zachováno svému účelu. Později bylo toto ustanovení omezeno zákonem č. 142 ř. z. ze dne 21. prosince 1867, který říkal, že každá zákonně uznaná církev a náboženská společnost řídí a spravuje své vnitřní záležitosti samostatně, je však jako každá společnost podřízená

²¹ MÜLLER, Z.: O řádech, rytířích a restituci, Právní rozhledy, č. 11/1998, str. 559 – 560.

²² KAVKA J., KINDL, M.: O nárocích, zejména církevních, mimo restituce, Právník, č. 2/1994, str. 157.

²³ srov. HRDINA, A. I., KAVKA, J.: K právní kontinuitě řeholních společností, Právník 6/1999, str. 587.

všeobecným zákonům. Konkordát rakouský ze dne 18. srpna 1855 pak potvrdil svobodu církve nabývat a vlastnit majetek.

Základem veřejnoprávního postavení klášterních společenství bylo nařízení ministerstva kultu a spravedlnosti č. 95/1858 ze dne 13. června 1858, které upravovalo postup zemských úřadů při uvedení nového řádu nebo kongregace do země, a dále podmínky, které mají klášterní společenství dodržovat při uzavírání právních úkonů.

Biskup, v jehož diecézi měl být zřízen nový klášter, měl tento úmysl sdělit zemskému úřadu, a pokud šlo o řád nebo kongregaci, které tu dosud usazeny nebyly, musel biskup též podat všechny potřebné průkazní prostředky a vysvětlení, předložit stanovy a prokázat, jak bude postaráno o hmotné zabezpečení řeholníků v novém domě.

Šlo-li o založení nového domu řádu nebo kongregace v tuzemsku již zavedeného, mohly zemské úřady dát samy biskupovi povolení ke zřízení tohoto domu, musely však o tom podat zprávu ministerstvu školství.

Pokud vyvstaly o zřízení nového domu církevního společenství, v tuzemsku již zavedeného, nějaké pochybnosti, měl zemský úřad předložit žádost o rozhodnutí ministerstvu školství.

O zavedení nového, v zemi dosud nepůsobícího řádu či kongregace, rozhodovalo ministerstvo po předběžném císařově nejvyšším rozhodnutí (v Československu pak rozhodnutí vlády), o zřízení nového domu již existujícího klášterního společenství rozhodovalo zemské místodržitelství (v ČSR zemská správa politická) po vyjádření ministerstva. Uvedení nových řádů a kongregací do země mělo být vyhlášováno v Říšském zákoníku (Sbírce zákonů a nařízení), avšak v praxi nebyl tento požadavek dodržován.

Dále toto nařízení č. 95/1858 ve svém § 4 stanovilo, že konventy, které působily v zemi již před 5. listopadem 1855, bylo třeba pokládat, pokud nebyl důvod k závažné pochybnosti, kterou mělo odstranit zemské místodržitelství, za existující po právu. Konventy, které byly založeny po stanoveném datu, mají prokázat, že jejich zřízení, resp. uvedení se stalo se souhlasem vlády.

Co se týče právních úkonů, potvrzovalo toto nařízení ve svém § 5 a 6, že všechny řády a kongregace mužské i ženské, pokud trvají po právu, mohou činit právní úkony, výslovně pak nabývat, zcizovat a zavazovat jmění každým zákonným způsobem, pokud to jejich řeholní předpisy dovolují. Přitom byly v případě, že nešlo o běžný hospodářský provoz, vždy zastoupený místním představeným, který se však musel vykázat souhlasem provinciálního představeného, pokud mu podle řádových stanov podléhal. Navíc museli místní představení předložit při jednání před veřejnými úřady potvrzení biskupa svého

sídla o tom, že mohou svůj řád nebo kongregaci před těmito orgány zastupovat. Při nabývání vlastnictví zároveň biskup dosvědčoval, že dotyčná korporace má podle svých stanov k tomu potřebnou způsobilost. Úřady, později soud, vedoucí veřejné knihy, byly povinny oznamovat zemskému úřadu každé nabytí, zcizení a zatížení nemovitého majetku těmito duchovními korporacemi. Jinak platily pro správu a zejména zcizování a zatěžování majetku řádů a kongregací tytéž předpisy jako pro jiné církevní jmění. Nařízením ministerstva kultu č. 162 z 20. června 1860, o zcizení a zavazení katolických kostelů, obročí a duchovních ústavů, pak bylo stanoveno, že každé úplatné nebo bezplatné zcizení klášterního majetku, jehož hodnota převyšovala 100 zl. r. m.²⁴, bylo pod sankci neplatnosti podmíněno souhlasem státního úřadu. Jednalo-li se o zcizení majetku, jehož hodnota byla nižší než uvedených 100 zl. r. m., mělo být postupováno podle předpisů platných pro správu církevního jmění. Souhlas státního úřadu byl dále potřeba k platnému zavázání tohoto majetku, pokud jeho hodnota převyšovala 1000 zl. r. m. Výnos min. kultu č. 3251 z 15. dubna 1861 výslovně rozšířil platnost předpisu č. 162/1860 ř. z. i na jmění klášterů. Hodnota výše uvedených částek se po vzniku Československa několikrát změnila, poprvé to bylo roku 1919 přepisem předsednictva ministerské rady č. 13342 ze dne 28. července 1919, který zmocňoval ministerstvo školství a národní osvěty, aby povolovalo jménem vlády zcizení církevního majetku až do výše 240.000 Kč a zavazení téhož majetku do výše 360.000 Kč. Povolení ke zcizení a zatížení církevního jmění nad tuto hranici bylo i nadále vyhrazeno plénu ministerské rady.²⁵ Definitivně se tyto částky změnily roku 1929 vládním nařízením č. 187/1929 Sb. z. a n., o některých přesunech v působnosti ministerstev na zemské úřady, které přiznávalo zemským úřadům zmocnění k povolování zcizení církevního majetku do výše 40.000 Kč a zavazení do výše 80.000 Kč.²⁶

Pokud šlo o samotné hospodaření s majetkem řádů a kongregací, zakotvil § 38 zákona č. 50/1874 ř. z., o vnějších poměrech katolické církve, zásadu, že jmění církevních ústavů požívá stejné státní ochrany jako nadace „obecně užitečné“. Státní správa kulturní měla právo dohlížet na to, aby kmenové jmění církevních ústavů zůstalo zachováno, zjišťovat, jestli tu jmění je, a pokud shledala, že něco chybí, měla právo učinit potřebné kroky k tomu, aby ztráta byla nahrazena. K předkládání ročních účtů státní správě ale nebyly církevní korporace zpravidla povinny. Dále se o správě klášterního jmění zmiňuje

²⁴ Zlatých rakouské měny. In: ČERMÁK K.: Mince království českého za panování rodu Habsburského od r. 1526, díl II., str. 1031.

²⁵ srov. BUŠEK, V., HENDRYCH, J. a kol.: Československé církevní zákony, str. 402.

²⁶ srov. BUŠEK, V., HENDRYCH, J. a kol.: Československé církevní zákony, str. 403.

výslovně i § 44 tohoto zákona, který je ponechává úpravě statutárních předpisů řeholních společenství.

Jestliže si jednotlivé domy spravovaly své jmění samy, nemohly být zastupovány finanční prokuraturou. Nemovitosti musely být vždy zapsány na jméno místního společenstva, tj. hierarchicky nejnižší článek řádové nebo kongregační struktury.²⁷

V případě zániku církevního společenství nebo ústavu se samostatným jménem připadlo podle § 53 zákona č. 50/1874 ř. z., o vnějších poměrech katolické církve, toto jmění Náboženskému fondu, pokud nadační statut nestanovil, že má být využito pro jiný účel. Řeholní komunity byly povinny odvádět Náboženskému fondu stanovené příspěvky sloužící pak k úhradě potřeb katolické církve. Platily zde ale některé výjimky. Například u řeholních společenství, která se podle svých stanov starala o chudé a nemocné, byly osvobozeny od příspěvků také ty příjmy, u nichž bylo prokázáno, že slouží k tomuto jejich účelu. Povinnost přispívat k Náboženskému fondu trvala nepřetržitě až do 1. listopadu roku 1949.

V návaznosti na tuto základní úpravu bylo cestou nařizovací dále stanoveno, že ustanovení místních a provinciálních představených (bez stabilitas loci) je třeba sdělovat politickým úřadům, že volby opatů, abatyší aj. (k nimž mohl být vyslán vládní komisař) musí být ministerstvem potvrzeny, že je každoročně třeba sdělovat výkaz osob v každém klášterním konventu nebo změn v jejich stavu, v případě cizinců, kteří hodlají složit řeholní sliby v tuzemském klášteře (se stabilitas loci), musí si předem opatřit tuzemské státní občanství, což bylo požadováno už od roku 1805. To jsou základní formy státního dohledu, jemuž klášterní společenstva v důsledku své veřejnoprávní povahy podléhala. Tato závislost byla vyvažována příspěvky z Náboženského fondu některým klášterům, popřípadě příspěvky z jiných veřejných rozpočtů.²⁸ Pokud ale klášterní kapituly a konventy nebyly podporovány z Náboženského fondu nebo z jiného veřejného fondu, nepotřebovaly státní povolení k přijímání řádových kandidátů, byly však i nadále povinny předkládat každoročně výkaz osob a oznamovat změny v osobním stavu.

Pro soukromé právo bylo rozhodující, zda příslušníci řeholních společenství skládali slavný slib chudoby. Naproti tomu slavný slib čistoty, který byl nejprve respektován, ztratil

²⁷ KINDL, V.: Řehole a řeholníci v právních předpisech od poloviny 19. do počátku 21. století. In: Pocta Jiřímu Švestkovi, str. 140.

²⁸ KINDL, V.: Řehole a řeholníci v právních předpisech od poloviny 19. do počátku 21. století. In: Pocta Jiřímu Švestkovi, str. 142.

pro státní právo význam vydáním zákona č. 320/1919 Sb. z. n., tzv. manželskou novelou, neboť zrušil nezpůsobilost řeholníka, který složil slavné sliby, uzavřít manželství.

Se slibem chudoby byla v majetkové oblasti spojována obecná pravidla zakotvená v obecném zákoníku občanském z roku 1811, která byla pak doplňována a soudním výkladem dále precizována. Obecně až do konce roku 1950 platilo, že tito řeholníci jsou nezpůsobilí nabývat majetek nebo dědit. Počátek jejich nezpůsobilosti nastával vykonáním slavných slibů. O tom, kteří řeholníci jsou povinni vykonat slavné sliby chudoby, určovaly řeholní stanovy. Konec nezpůsobilosti nastával vystoupením z řádu následkem papežské dispense nebo zrušením řádu nebo kláštera. Nezpůsobilost nabývat vlastnictví se ale nevztahovala na uzavírání jednání denního života a na nakládání s kapesným tzv. peculiem.²⁹ Pro řeholníky dále platila nezpůsobilost testovat. Z těchto všeobecných pravidel však existovala celá řada výjimek stanovených různými právními předpisy, které se vztahovaly např. na většinu členů maltézského řádu, řádu německých rytířů apod. Řeholníci nemohli být ani svědky při pořizování testamentu. Testovat však mohli řeholníci, kteří byli propuštěni ze slibů nebo kteří vystoupili z řehole, protože jejich řád nebo klášter byl zrušen.

Ve všech těchto případech se však činil rozdíl mezi majetkem, který měl řeholník před svým vstupem do řádu, a mezi jměním získaným od té doby. Majetek příslušející řeholníkům před jejich vstupem do řádu spadal pod obecné zásady dědického práva a vlastnické právo se k němu neztrácelo. Pokud nebylo určeno jinak, měl být ke správě tohoto jmění ustanoven kurátor. Ostatní jmění se stávalo po právu majetkem kláštera, protože vše, co člen řádu za své doby strávené v řádu získal, nabýval pro tento duchovní řád.

Naproti tomu osobní práva i po složení slavných slibů zůstávala řeholníkům zcela zachována. Tak například byl řeholník i nadále subjektem povinností a zůstával zavázán civilně i v případě zaviněné škody anebo z jiného civilního deliktu. Příslušníci řeholí nebyli všeobecně neschopni uzavírat smlouvy, jimiž by se zavazovali, ale nemohli těmito smlouvami disponovat se jměním, které spravoval jejich opatrovník. Na druhé straně nemohli ale smlouvami nic nabývat. Pokud se zavazovali k úkonu bezplatnému, byly tyto smlouvy uzavřeny platně.³⁰

²⁹ ROUČEK F., SEDLÁČEK, J.: Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, díl I., str. 194.

³⁰ ROUČEK F., SEDLÁČEK, J.: Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, díl I., str. 194.

Řeholníci, kteří vykonali slavné sliby, nebyli podle obecného zákoníku občanského z roku 1811 způsobilí adoptovat děti a nemohli se stát poručníky nebo opatrovníky. Zákon však připouštěl, že výjimečně, pokud pro to mluvily okolnosti jednotlivého případu, šlo svěřit poručenství řeholníku.³¹

Složení jednoduchých slibů v kongregaci tyto důsledky nemělo.

Ke vstupu do kláštera potřebovali nezletilci výslovné povolení otce nebo poručníka a poručenského soudu.

Řada některých dalších opatření, jimiž stát vykonával dohled nad řeholními společenstvími, jako bylo např. schvalování voleb některých řeholních představených nebo roční výkazy personálního stavu jednotlivých řeholních domů, se opírala, jak bylo v tehdejší době obvyklou praxí, pouze o ministerské výnosy.

Pokud šlo o ostatní práva řeholních osob, uvádí Slovník veřejného práva Československého z roku 1934, že ve výkonu politických práv nemohlo být řeholníkovi zabraňováno, nesměl být ale zapsán do seznamu porotců. Dále Slovník veřejného práva Československého uvádí, že, pokud se týkalo vnitřního klášterního života, nebyla státní správa kultová oprávněna do něho nijak zasahovat. Jen pokud šlo o disciplínu v přísnějším smyslu nebo o potrestání řeholní osoby, která se provinila porušením řeholních pravidel, řídila se vlada zásadou, že použití zevního donucení je vyloučeno, takže proti své vůli nemůže být takový řeholník zbaven svobody. Jinak respektovalo i státní zákonodárství zvláštní poměry řádů, pokud to bylo ovšem přípustné (např. klauzuru ženských klášterů). Od osobní účasti při volbách do Národního shromáždění a jiných sborů nebyly však osvobozeny ani ty řeholní osoby, kterým je podle jejich stanov styk s vnějším světem zakázán (např. karmelitky bosé), protože příslušné zákony v tom směru nepřipouštěly žádné výjimky.³²

Dalším pramenem vztahujícím se k právnímu postavení řeholních řádů a kongregací před rokem 1948, byla dohoda mezi Československou republikou a Svatým stolcem Modus vivendi upravující nejnaléhavější problémy vzájemných vztahů. Ve srovnání s běžnými konkordáty šlo zřejmě o úpravu, která si nečinila nárok na principiální vyřešení vztahu mezi státem a církví. V mezinárodním právu se modus vivendi běžně používá pro dočasnou a provizorní úpravu otázek praktického rázu. Přesto je to jediná

³¹ ROUČEK F., SEDLÁČEK, J.: Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, díl I., str. 928.

³² Slovník veřejného práva Československého, díl III., heslo Řády, kongregace a spolky a sdružení věřících, str. 912.

mezinárodní smlouva, kterou naše země kdy podepsala se Svatým stolcem a na níž jsou dosud založeny vztahy mezi Českou republikou a katolickou církví.

Modus vivendi neprošel oficiální ratifikací a vstoupil v platnost na základě výměny nót ze dne 2. února 1928 mezi kardinálem státním tajemníkem a ministrem zahraničí. Nestandardní forma ratifikace však vyvolala následně komplikace a problémy, protože československá strana nepostupovala řádnou formou.

Pro řeholní řády a kongregace byl rozhodující článek III., který stanovil, že „řády a kongregace řeholní, jejichž domy jsou v Československu, nebudou podléhati představeným provinciálním domům týchž řádů a kongregací v cizině. Je-li zřízení provincie v Československu nemožné, budou tyto československé domy řeholní podřízeny přímo generálnímu domu. Provinciály a představenými řeholních domů, podléhajících přímo generálnímu domu, budou státní příslušníci českoslovenští.“

Podle tohoto článku tedy neměly řeholní řády a kongregace, jejichž domy se nalézaly v Československé republice, záviset na provinciálech řádů a kongregací v cizině. Pokud by nebylo možné zřídit nezávislou provincii, především proto, že mnohé řády a kongregace vůbec provincie nemají, musely být dotyčné domy přímo podřízeny generalátu. Dále bylo stanoveno, že provinciálové a představení domů, které budou na generalátu záviset, musí být českoslovenští státní občané. To se týkalo zejména některých klášterů na Slovensku náležejících pešťské řádové provincii. Víc se tento článek řádů a kongregací nedotkl. Zásady obsažené v tomto článku Modu vivendi byly oproti jiným jeho ustanovením provedeny celkem bez nesnází.

Důležitý byl dále článek VI. Modu vivendi, v kterém se vláda zavázala, že se postará, aby platná zákonná ustanovení byla co nejdříve přizpůsobena tomuto Modu vivendi. Československá vláda se touto úpravou vzdala řady práv, která státu příslušela na základě práva bývalého Rakouska-Uherska.

V únoru roku 1947 vypracovalo ministerstvo zahraničních věcí zprávu o poměru k Svatému stolci. V této zprávě ministerstvo konstatovalo, že Československo pokládá Modus vivendi stále za základnu, na níž chce budovat svůj poměr k Vatikánu, neučinilo však prohlášení, že by se cítilo Modem vivendi právně vázáno. „Vatikán i my postupujeme podle jeho ustanovení v řadě případů (např. jmenování biskupů), avšak vždy s výhradou stanoviska, pokud jde o jeho platnost a závaznost; tato výhrada je z obou stran.“³³

³³Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond Vatikán 1945-59, č. 286.06/47. In: JANIŠOVÁ, M., KAPLAN, K.: Katolická církev a pozemková reforma 1945 – 1948, Dokumentace.

Co se týkalo čl. III. Modu vivendi, konstatovalo ministerstvo, že tato zásada je z největší části provedena. Přesto však zůstaly ještě některé případy, které čekají na své vyřešení: v Čechách poměry řádu františkánů, na Slovensku otázka benediktinského kláštera v Komárně, který dosud podléhal provinciálnímu domu v Maďarsku, ač u nás existovala provincie benediktinská sv. Vojtěcha, a případně některé kláštery ženské.

6. POMĚR STÁTU A CÍRKVE OD ROKU 1948 – 1953

Komunistická totalita nezačala u nás až v únoru roku 1948, jak se obecně soudí, ale pozvolna se šířila již od konce druhé světové války. V únoru 1948 došlo k sérii událostí odporujících Ústavě a právnímu řádu, které vedly k nastolení komunistického systému v Československu.

Režim totalitní vlády komunistické strany nastolil systém priority tzv. vědeckého, tj. marxistického světového názoru, a tak i zde de facto vytvořil podle sovětského vzoru nový typ konfesijního státu.

Komunistická státní moc však nepřistoupila k přímému zákazu církví a náboženských společností, které státní mocí upřednostňovaný světový názor nehlásaly, ale zvolila taktiku jejich postupného zatlačování s cílem konečné likvidace. K tomu komunistická státní moc používala kombinaci vydávání právních předpisů, jimiž omezovala náboženskou svobodu jednotlivců i církví s používáním prostředků, které byly v rozporu i s vlastním komunistickým právním pořádkem.

Po únoru 1948 si komunistická moc zajistila legitimní formou své mocenské postavení změnou dosavadního demokratického právního řádu. Záměrem KSČ bylo prezentovat svůj nástup k moci jako pouhou změnu politické reprezentace, zachovávající parlamentní demokracii. Ke zdání zachování demokracie přispěla nová Ústava, která vyhlášovala lidově demokratickou republiku. Ústava byla přijata Ústavodárným shromážděním dne 9. května 1948 pod č. 150/1948 Sb. z. a n. Její příprava se odehrávala ještě před únorovým pučem v ovzduší alternativních možností, proto její návrh nesl v některých úsecích vlivy klasických demokratických ústav včetně proklamací některých svobod. Tak byla sice v § 15-17 ustavena svoboda svědomí a vyznání, ale to značně vágním způsobem, a v § 24 svoboda shromažďovací a spolčovací. Církev a náboženské společnosti v Ústavě zmiňovány nejsou.

V úpravě práv týkajících se náboženského vyznání byl v této Ústavě zaveden pojem „bezvyznání“, když se v § 16 pravi, že „každý má právo vyznávat soukromě i veřejně jakoukoliv náboženskou víru nebo být bezvyznání“ a že „všechna náboženská vyznání i bezvyznání jsou si před zákonem rovna“. Jak však uvádí Václav Vaško, nebyla to pravda, neboť preferováni byli občané „bezvyznání“.³⁴

³⁴ Srov. VAŠKO, V.: *Dům na skále, Církev zkoušená*, I. díl, str. 76.

Ihned po únorovém puči 1948 došlo k omezování a zastavení veřejné činnosti katolické církve (zákaz katolického tisku, likvidace církevních organizací, likvidace církevního školství). Do té doby povinná výuka náboženství na školách pro všechny děti zapsané v církvích, se stala nepovinným předmětem.

Diplomatický styk s Apoštolským stolcem byl přerušen a Modus vivendi přestal být používán.

Dne 15.dubna 1948 byla zřízena komise pro církevní a náboženské otázky při ÚAV NF.³⁵ Úkolem této komise bylo projednat s představiteli církví nové uspořádání církevně-politických poměrů.

Protiprávní akty vůči církvi se vedení KSČ snažilo nějakým způsobem legalizovat. Komunistická vláda přistoupila k zásadním dalekosáhlým změnám v konfesně-právní úpravě. V říjnu 1949 byly přijaty dva tzv. „nové církevní zákony“ a řada na ně navazujících vládních nařízení, které zaváděly státní dozor nad církvemi a de facto znamenaly ztrátu autonomie církví. Stát je tak nejen kontroloval, ale zasahoval i do jejich řízení.

Prvním z těchto církevních zákonů byl zákon č. 217/1949 Sb., o zřízení Státního úřadu pro věci církevní, kterým byl položen základ pro přísný státní dozor nad církvemi a náboženskými společnostmi, který vykonávaly v okresech a krajích národní výbory. Tajemníci pro věci církevní okresních národních výborů a církevní oddělení krajských výborů byli podřízeni Státnímu úřadu pro věci církevní.

Druhý zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, umožňoval kontrolu a dozor nad církvemi z hlediska ekonomického, kdy byly zavedeny pro každého jednotlivého duchovního přímé státní platy duchovních nazývané „služné“, které byly ovšem velmi nízké. Kněží se tak de facto stali zaměstnanci státu.

Tento zákon dále stanovil, že duchovní smí svůj úřad vykonávat jen tehdy, složí-li slib věrnosti a má-li státní souhlas, který bylo možno kdykoliv odebrat.

Tyto hluboké zásahy do práv jednotlivce a celých církví byly základem pseudoprávní úpravy a navíc byly doplněny v trestním právu o skutkovou podstatu trestného činu maření dozoru nad církvemi, který údajně spáchal ten, kdo porušil zákon o hospodářském zabezpečení církví.³⁶

³⁵ Ústřední akční výbor Národní fronty.

³⁶ Srov. TRETERA, J. R. Stát a církev v České republice, str. 47.

Z perzekučních zákonů je třeba připomenout zákon č. 248/1948 Sb., o táborech nucených prací. Do nich byli posíláni na převýchovu lidé, kteří neměli „kladný poměr k lidové demokratickému státnímu zřízení, ohrožují jeho výstavbu nebo ohrožují sovu činností a jednáním hospodářský život a veřejné zásobování. To znamená především třídní nepřítel.“ Do těchto táborů se tak dostávali především kněží a řeholníci.

K velkým zásahům došlo i v oblasti majetkoprávní, kdy zákon č. 142/1947 Sb. z. a n. o revizi první pozemkové reformy a zákon č. 46/1948 Sb. z. a n. z 21. března 1948 o nové pozemkové reformě téměř zlikvidoval hospodářskou základnu života církví, zejména církve katolické do té míry, že bylo ohroženo její společenské poslání, neboť tak byla vydána ekonomicky na milost státu.

Zákon č. 46/1948 Sb. z. a n., o nové pozemkové reformě, znamenal radikální pozemkovou reformu, a to v době, kdy revize první pozemkové reformy byla v běhu a nebyla ještě dokončena. Nová pozemková reforma se vztahovala na pozemkový majetek výkonného zemědělce v rozsahu přesahujícím 50 ha celkové půdy, a dále pak (již bez ohledu na výměru) na půdu, na které vlastníci sami trvale nepracovali podle zásady, že „půda patří těm, kdo na ní pracují“. K tomu, že příslušníci církevních institucí také na církevní půdě pracovali, se nepřihlíželo. Po této reformě církvi zůstaly jen kostely, fary a farní zahrady do 1 nebo 2 ha. Tímto zákonem církev přišla i o drobné rozptýlené pozemky, které až dosud byly ve vlastnictví jednotlivých farností nebo řádů či kongregací. Tak došlo do konce roku 1948 k likvidaci jednoho z významných zdrojů hospodářského zabezpečení církví a náboženských společností.

Je nutno zdůraznit, že komunistický režim v ČSR neprovedl odluku církví od státu a dále, že právní subjektivita církví a některých církevních právnických osob nebyla zpochybněna. Uznával i vlastnické právo církvi, a to jako „nejvýznamnější ukázkou zbytků třetí formy vlastnictví - nazývané soukromým vlastnictvím“ (vedle vlastnictví socialistického a tak vlastnictví osobního). Církevní právnické osoby měly i za komunistického režimu nezpochybnované vlastnické právo ke kostelům, k faram a někdy i k některým jiným farním budovám, ke stavebním pozemkům, na nichž byly církevní budovy vystavěny, k farním zahradám i k finančním prostředkům. „Služné“ duchovních hradil sice stát, ale oni sami byli považováni za zaměstnance církví.³⁷

³⁷ Srov. TRÉTERA, J. R.: Nová právní situace církví a náboženských společností v roce 1950. In. HANUŠ, J., STŘÍBRNÝ, J.: Stát a církev v roce 1950, str. 21 – 25

7. POSTAVENÍ ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ OD ROKU 1948 – 1953

Ženských řeholních řádů a kongregací se po roce 1948 nejprve dotkly předpisy o pozemkové reformě, které postihovaly majetkovou základnu celé katolické církve. Zákon č. 142/1947 Sb. z. a n., o revizi první pozemkové reformy a zákon č. 46/1948 Sb. z. a n., o nové pozemkové reformě se vztahoval i na některé ženské řády a kongregace. Přehled pozemkového majetku ženských řádů a kongregací v českých zemích před a po provedení revize první pozemkové reformy zpracovalo církevní oddělení Ústředního akčního výboru Národní fronty podle výkazů ministerstva zemědělství z března 1949³⁸:

Jméno řádu	Sídlo	Stav majetku pozemkového		Vlastníku ponecháno dle zák. 142/47 Sb. k 31.12.1948
		vůbec	zemědělského	
Sestry sv. Kříže	Cheb	314 ha	152 ha	50 ha
Cisterciáčky	Předklášteří	1 553 ha	199 ha	50 ha
Těšitelky	Rajhrad	3 083 ha	269 ha	-
Milosrdní sestry sv. Vincence	Kroměříž	706 ha	203 ha	72 ha

Dne 29. dubna 1949 vyhlásilo předsednictvo ÚV KSČ novou linii církevní politiky, která si kladla za cíl dosáhnout zcela ateistické společnosti. Za jednu z hlavních opor katolické církve, jež bylo potřeba zlomit k dosažení tohoto cíle, byli považováni řeholníci a řeholnice, jímž život v komunitách, řízení se řádovými pravidly a sliby i určitá autonomie v církvi umožňovaly jednotnější postoj a větší odvahu vůči zásahům komunistické moci.

V roce 1950 žilo v celém Československu v 891 klášterech a řádových domech 14.230 řeholníků a řeholnic.³⁹ Z toho v samotných českých zemích bylo v 522 řádových domech 7.728 řeholnic.⁴⁰ V té době u nás existovalo 32 ženských řádů a kongregací, z nichž nejpočetnější byly Kongregace milosrdných sester sv. Kříže (1.414 členek),

³⁸ JANIŠOVÁ, M., KAPLAN, K.: Katolická církev a pozemková reforma 1945 – 1948, Dokumentace.

³⁹ KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953, str. 119.

⁴⁰ VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 24.

Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského (1.048 členek) a Kongregace Školských sester de Notre Dame. Uváděné počty řeholnic se však v jednotlivých pramenech velmi různí. Tyto nepřesnosti plynou z nedostatečných evidencí a z používání různých kritérií při zařazování či nezařazování novicek, kandidátek či postulantek do celkového počtu řeholnic. Pro přesnější přehled o stavu mužských i ženských řeholí měla sloužit přehledná tabulka vypracovaná Církevní komisí ÚV KSČ k 1. lednu 1950. Z ní vyplývá, že v celém Československu působilo k tomuto datu v 670 řádových domech 11.896 řeholnic, z toho na Slovensku v 168 řádových domech 4.253 řeholnic. V nemocnicích a ústavech v českých zemích pracovalo 6.752 řeholnic a na Slovensku 3.177 řeholnic.⁴¹

Sestry působily na různých pracovištích zejména v nemocnicích a sociálních ústavech charity, což zahrnovalo dětské domovy, dětské útulky, domovy pro přestárlé, nevyлéčitelně nemocné, tělesně a mentálně postižené atd. Dále řeholnice vedly školy různých typů (např. mateřské, obecné, gymnázia, učitelské ústavy, umělecké školy atd.).

Ženské řehole sice ležely na samém okraji zájmu akčních výborů Národní fronty, které se na všech svých stupních orientovaly na převzetí kontroly nad životem katolické církve, přesto však už během roku 1948 pocítily dopad zákona o jednotné škole. Podle tohoto školského zákona č. 95/1948 Sb., který byl přijat dne 21. dubna 1948, se mělo dětem a mládeži dostat jednotné výchovy a obecného i odborného vzdělání na školách, které přebíral stát. Otázku existence církevních škol měl řešit podle § 4 zvláštní zákon, který se stal předmětem jednání mezi státem a církví, ale k jehož přijetí nakonec nedošlo. Podle § 83 školského zákona získala školská správa právo užívat nadále nemovitý i movitý majetek, který byl ke dni 1. ledna 1948 vlastnictvím dosavadního vydržovatele školy. To znamenalo, že po aplikaci tohoto zákona musely řády a kongregace provozující školy a školská zařízení, tyto své školy s celým jejich vybavením předat bez jakékoli náhrady státu. K převzetí většiny školských zařízení pak došlo v následujících dvou letech. Výjimku zde tvořily pouze školy pro postižené děti a mládež. Výhradně školsky orientované řehole proto musely znovu zvážít svou profesi a zpravidla začaly vykonávat ošetrovatelskou činnost.

Záměrem lidové demokratického státu bylo odstranit sestry nejen ze škol, ale i z nemocnic a významných sociálních a charitativních zařízení. Dovoleno jim bylo zůstat

⁴¹ BULÍNOVÁ, M, KAPLAN, K: Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951, 1. Církevní komise ÚV KSČ (Církevní šestka) duben 1949 – květen 1950, str. 361 – 363.

jen tam, kde za ně nebyla náhrada. Tak například Školské sestry de Notre Dame se udržely ve státních službách na školách pro hluchoněmé v Praze-Smíchově do října 1955, ale v Hořčkách u České Skalice a Českých Budějovicích ještě o rok déle.⁴²

Rovněž církevní zákony č. 217/1949 Sb., o zřízení Státního úřadu pro věci církevní (SÚC) a č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví zasahovaly církev jako celek, nikoliv však přímo ženské řehole.

Ve zcela jiné situaci se v té době nacházely mužské řeholní řády a kongregace. V polovině dubna 1950 zahájily bezpečnostní orgány a SÚC tzv. Akci K, neboli soustředění mužských řádů do centralizačních klášterů. Dne 22. srpna předsednictvo ÚV KSČ schválilo návrh církevní šestky KSČ na soustředění řádových duchovních na několika místech.

Od léta 1948 začalo docházet také k prvním případům zatčení řeholníků a brzy následovaly jejich soudní procesy. V období od února 1948 do dubna 1950 bylo v českých zemích odsouzeno přes 50 řeholníků všech řádů. V mnoha případech se jednalo o představené klášterů a jiné významné osobnosti, aktivně a otevřeně projevující svůj nesouhlas s náboženskou nesvobodou a stávajícími politickými poměry.⁴³ Tyto procesy byly od počátku provázeny velkou propagandistickou kampaní, která měla připravit půdu pro chystané zákroky proti řádům.

První fáze Akce K, která se týkala jen mužských klášterů, byla provedena v noci z 13. na 14. dubna 1950. Úder byl nečekaný a proběhl v českých zemích i na Slovensku najednou. Do centralizačních a internačních klášterů Státní bezpečnost odvezla 1.746 řeholníků ze 137 řádových domů. Dne 26. dubna začala druhá etapa, kdy úřady nutily představené zbylých řádů k centralizaci dobrovolnou cestou. Akce K skončila 4. května s následující celkovou bilancí: 2.376 řeholníků z 28 řeholí a 219 domů bylo převezeno do klášterů, z toho 175 do internačních, ostatní do centralizačních, tj. s mírnějším režimem.⁴⁴

Politická místa hodnotila výsledek akce jako úspěšný a faktické likvidaci mužských řádů přisuzovala velký politický význam. Kromě mužských klášterů a řeholních domů zabraly úřady několik desítek milionů korun na vkladních knížkách. Jen v českých zemích bylo v kláštorech 1.800.000 knih. Národní galerie dostala 629 obrazů a 247 plastik,

⁴² VAŠKO, V.: Neumlčená, Kronika katolické církve v Československu po Druhé světové válce, díl II., str. 189.

⁴³ srov. HANUŠ, J., STRÍBRNÝ, J.: Stát a církev v roce 1950, str. 52.

⁴⁴ srov. KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu v letech 1948–1953, str. 120.

Umělecko-průmyslové muzeum na 1.100 uměleckých předmětů.⁴⁵ Výčet není zdaleka úplný, přitom velké množství kulturních hodnot bylo úplně nebo částečně zničeno a také rozkradeno.

Na podzim 1950 byla většina řeholníků rozptýlena z centralizačních táborů buď do pomocných technických praporů Československé lidové armády, nebo do „výroby“.

Přes nasměrování na mužské instituty však Akce K poznamenala i několik komunit ženských kongregací, zejména Kongregaci Školských sester de Notre Dame.⁴⁶

7.1. PLÁN CENTRALIZACE ŘEHOLNIC

Výsledek Akce K podnítl komunistické vedení k zákrokům i proti ženským řeholím. Ty ale byly v poněkud odlišné situaci oproti řeholím mužským. Jejich příslušnice totiž tvořily podstatnou část personálu v nemocnicích, sociálních ústavech a charitativních zařízeních. Patřily ke špičkovým odbornicím, takže se lékaři i ředitelé ústavů bránili jejich odstranění. Přesto mocenské orgány rozhodly o soustředění řeholnic do centralizačních táborů.

Dne 17. dubna 1950 uložilo komunistické vedení své církevní šestce, aby navrhla „pozvolné a pokud možno dobrovolné soustředění jeptišek a jejich pracovního využití“.⁴⁷

Ve velice krátké době došlo k vypracování zcela konkrétního plánu „Akce VŽK“ (vyklizení ženských klášterů), která měla probíhat podle stejného scénáře v celém Československu. Dne 14. července 1950 předložil SÚC předsednictvu ÚV KSČ návrh na postupné soustředování řeholnic, které mělo být provedeno v několika etapách od konce srpna do října 1950.

V dopise ÚV KSČ vedoucím tajemníkům krajských výborů KSČ ze dne 25. srpna 1950 se mimo jiné uvádělo: „Jednou z posledních zbraní reakční hierarchie zůstávají některé ženské řády, které přijímají úlohu soustředěných mužských řádů a snaží se dále o zneklidňování věřících. Četné kláštery ženských řádů jsou nevyužity, zatímco nemáme dost objektů pro školy a nemocnice.“

Aby bylo zabráněno takové reakční činnosti a aby byly lépe využity klášterní budovy, přikročíme nyní k reorganizaci ženských řádů.

⁴⁵ srov. KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953, str. 159.

⁴⁶ VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 24.

⁴⁷ KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953, str. 121

Připravovaná opatření mají značný význam. Na jedné straně jimi paralyzujeme nebezpečnou zbraň klerikální reakce, na druhé straně se bude reakce snažit využít jich proti našemu státnímu zřízení a rozeštvát věřící. Proto je třeba připravit a provádět tato opatření s největší péčí.⁴⁸

První fáze centralizace řeholnic, uskutečňná od 26. července do 15. srpna 1950, byla provedena jen za účelem zabrání řádových budov pro armádní účely. Jednalo se totiž ve většině případů o objekty ve strategicky významných místech v pohraničí. Realizaci této první fáze prováděla Česká katolická charita v součinnosti s armádou. Z celkového počtu řeholnic bylo přemístěno 289 řádových sester z deseti budov.⁴⁹ Jednotlivé prameny se však v počtech přemístěných řeholnic značně různí. Např. Kristýna Fojtíková ve své publikaci uvádí, že podle hlášení předloženého předsednictvu ÚV KSČ o průběhu stěhování bylo přemístěno 384 řeholnic z 27 klášterů.⁵⁰

Vlastnímu stěhování předcházelo doručení přpisu SÚC představeným ženských řeholí „o nedostatečném využití budovy, proto je nutno přikročit k jejich přemístění“⁵¹ a slib, že bude umožněno zachování stávajícího rytmu řeholního života. Přípravu vytipovaných soustředovacích středisek měly na starosti tzv. zmocněnkyně, které byly přiděleny do každého kláštera určeného k vystěhování. Měly za úkol organizovat stěhování a starat se o udržení klidného průběhu akce. Jejich úkol měl sice skončit po dokončení centralizace, nicméně se záhy staly zaměstnankyněmi SÚC a zajišťovaly politickou výchovu v kláštorech.

Druhá a třetí etapa, provedená do konce září 1950, zahrnovala další objekty, ve kterých nebyly umístěny sociální ústavy, školy ani nemocnice. V těchto etapách bylo soustředěno 2.494 řeholnic z 252 objektů do centralizačních středisek, jejichž počet kolísal kolem 40.⁵² Na Slovensku mělo jít o vystěhování 1.971 řeholnic z 214 řeholních komunit do 17 internačních klášterů. Údaje o počtu stěhovaných řeholnic a vyklizených klášterů, podobně jako místy protichůdné informace o celé akci, se pramen od pramene liší. Tak např. Karel Kaplan ve své publikaci *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953* uvádí, že v druhé a třetí etapě bylo centralizováno 4.073 řeholnic z 339 objektů do 33 středisek.⁵³ Rozdíly v počtech centralizovaných řeholnic pramení, jak už bylo uvedeno

⁴⁸ KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953*, str. 121.

⁴⁹ KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953*, str. 121.

⁵⁰ FOJTÍKOVÁ, K.: *Centralizace řádových sester kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950 – 1953*, str. 32.

⁵¹ srov. VLČEK, V.: *Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989*, str. 26.

⁵² VLČEK, V.: *Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989*, str. 26.

⁵³ KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953*, str. 121.

výše, jednak z toho důvodu, že archivní materiály zahrnovaly do počtu řeholnic i kandidátky a novicky, kdežto samotné řády a kongregace je ještě za své členky nepovažují, a dále, že některé řeholnice nebyly v době centralizace v daném klášteře či řeholním domě z nejrůznějších důvodů přítomny, třeba proto, že pracovaly v nemocnicích, kde byly i ubytovány, a k jejich centralizaci došlo až později.

Vystěhování a přemístění tak velkého počtu řeholnic bylo odůvodňováno tím, „aby byly všechny řeholnice zaměstnány užitečnou prací, aby bylo účelně využito klášterních budov a aby bylo zabráněno rozvratné činnosti některých řeholnic.“⁵⁴

Při stěhování se mělo dbát několika zásad. Jednou z nich bylo soustředit řeholnice do co nejmenšího možného počtu objektů. Nejprve měla být o stěhování kláštera informována generální či provinciální představená každého řádu, která měla vlastní přestěhování kláštera určeného k vyklizení zajistit. V případě, že by odmítly spolupracovat, přestěhování by bylo provedeno i proti jejich vůli.⁵⁵ Samotné stěhování mělo být provedeno Náboženskou matičí ve spolupráci s Československým červeným křížem, který měl zabezpečit převoz nemocných sester. Do těchto dalších etap byly dále zapojeny ČSAD (doprava), Československý červený kříž a příslušné okresní národní výbory (ONV) nebo místní národní výbory (MNV). V rámci kraje řídilo stěhování církevní oddělení krajského národního výboru (KNV), v rámci okresu církevní tajemník ONV. Po přestěhování řeholnic měl být v klášterech proveden soupis inventáře a kláštery měly být uzavřeny. Dozorem nad nimi byl pověřen okresní církevní tajemník a o jejich dalším využití měla rozhodnout dislokační komise vlády.

Představené, které by mařily průběh stěhování, měly být odvezeny do internačního kláštera. Rozdíl mezi centralizačním a internačním klášteřem spočíval v tom, že centralizační kláštery byly určeny k soustředění řeholnic, které byly do jisté míry omezeny ve své osobní svobodě a byly pod kontrolou zmocněnkyně, ale režim, podle kterého se řeholnice musely řídit, byl mírnější než v případě internace. Internační klášter měl režim téměř vězeňský a sloužil k zajištění těch řeholnic, které byly zařazeny mezi tzv. „reakční“. V případě ženských řádů a kongregací patřily do této kategorie automaticky téměř všechny vyšší představené.

Centralizační kláštery byly ve většině případů vyklizené mužské kláštery nebo jiné uvolněné objekty v pohraničí, do nichž byl před příjezdem řeholnic dosazena

⁵⁴ srov. SÚA Praha, fond SÚC, kart. 82, inv. č. 108. In: FOJTÍKOVÁ, K.: Centralizace řádových sester kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950 – 1953, str. 34.

⁵⁵ srov. FOJTÍKOVÁ, K.: Centralizace řádových sester kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950 – 1953, str. 34.

zmocněnkyně SÚC, která ve spolupráci s příslušným okresním církevním tajemníkem připravovala klášter k nastěhování řeholnic. Po právní stránce neměly centralizační kláštery vystupovat jako samostatné právní celky, ale protože v každém z nich bylo zpravidla soustředěno dohromady více řeholních komunit, mělo být jednáno s každou z nich zvlášť. Do samotného vnitřního života v klášteře se nemělo zasahovat. „Tam, kde ženský řád je soustředěn v klášterní budově, která jest jeho vlastnictvím, bude spravován dosavadním řádem jako dosud. V případech, kde je soustředěný řád umístěn v budově cizí, bude mu tato dána do prozatímního užívání a teprve dodatečně bude sjednána řádná nájemní smlouva, a to mezi Náboženským fondem, jakožto správcem majetkových podstat mužských řádů, v jejichž budovách jsou ženské řády povětšinou soustředěny.“⁵⁶ Veškerá údržba a správa kláštera byla přenesena na soustředěné řeholnice, přičemž v případě, že se v jednotlivém klášteře nacházelo více řeholí, měly se dohodnout, která z nich správu budovy převezme. Jakékoliv větší opravy budov vyžadovaly předběžný souhlas Náboženského fondu.

Nucenému soustředění se mohly řeholní sestry vyhnout opuštěním řehole a odchodem do civilu. Ty, které by se takto rozhodly, by převzal pracovní úřad. Této možnosti využil např. sekulární institut Apoštolát sv. Františka.

Po provedení centralizace směly řeholnice prozatím zůstat pouze tam, kde za ně nebyla personální náhrada, především ve starobincích a v ústavech pro tělesně a duševně postižené.

S výsledkem Akce vyklizení ženských klášterů mohly být nakonec všechny příslušné orgány více než spokojeny. Plán centralizace řeholnic byl rámcově splněn. Jediné nedostatky byly spatřovány ve špatné organizaci, spočívající v nepřesnostech v místech určení stěhovaných řeholnic, v jejich přesunu na již přeplněná místa, nepřipravenosti nových objektů, záměně jednotlivých řeholí atd.

V listopadu 1950 byl přijat plán na dokončení soustředění řeholnic z klášterů, které unikly předchozí evidenci. Zároveň měly všechny centralizační kláštery sestavit soupisy sester a místností.

Celková bilance provedené centralizace, počty vystěhovaných řeholnic, zrušené kláštery, hodnoty majetku jednotlivých řádů a kongregací a konkrétní činnost, kterou se po centralizaci jednotlivé řehole zabývaly, je uvedena v publikaci Řeholní řády a kongregace v ČSR vydané Sekretariátem pro věci církevní ministerstva kultury ČSR v roce 1981.

⁵⁶ SÚC Praha, fond SÚC, kart. 87, inv. č. 110, složka Řády II. In: FOJTÍKOVÁ, K.: Centralizace řádových sester kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950 – 1953, str. 35.

Zůstává otázkou na kolik je tento výčet objektivní, neboť publikace pochází z roku 1981, tedy jednak téměř třicet let poté, co k centralizaci řeholnic došlo, ale především proto, že vyšla v době normalizace. Lze ale předpokládat, že tehdejší SÚC si vedl přesné záznamy o prováděných akcích. Tento výčet má proto sloužit zejména pro ilustraci celkového rozsahu centralizace řeholnic, ale především má vypovídat o hodnotě jejich nemovitého majetku, o nějž po roce 1950 přišly.

- Cisterciácké řeholnice pracovaly po zrušení kláštera Porta Coeli u Tišnova v místním státním statku.⁵⁷ Hodnota řádové nemovitosti činila tehdy 8.022.462 Kčs.
- U dominikánek byl zrušen klášter 1. řádu v Litoměřicích a řeholnice byly umístěny v Broumově a zaměstnány v chrámové službě ve výrobě mešních rouch.
- Bosé karmelitánky přešly do charitního domu v Jiřetině. Hodnota řádové nemovitosti činila 2.283.578 Kčs.
- Klarisky působily až do roku 1950 v Litoměřicích. Po zrušení kláštera byly zaměstnány v sociálním ústavu. Hodnota nemovitého majetku činila 2.202.152 Kčs.
- Voršílky měly do roku 1950 v českých zemích více řádových objektů, v nichž působilo 155 řeholnic. Po zrušení klášterů přešly sestry do zaměstnání v sociálních ústavech. Hodnota nemovitostí činila 52.714.693 Kčs.
- Alžbětinky obývaly také více řádových objektů a spravovaly i přidružené nemocnice. Hodnota nemovitostí činila 7.664.646 Kčs. 62 členek bylo po zrušení klášterů a zestátnění nemocnic ponecháno na dosavadních místech ve zdravotnictví, v Praze do roku 1957 a v Jablunkově do roku 1960.
- Sestry Navštívení Panny Marie byly po zrušení kláštera začleněny jako ošetřovatelky v domově důchodců. Hodnota řádové nemovitosti činila 24.120.100 Kčs.
- Členky kongregace anglických panen se zabývaly školskou výukou a výchovou dívčí mládeže. Po zrušení kongregace byly zaměstnány v sociálních ústavech. Hodnota nemovitého majetku činila 18.806.684 Kčs.
- Členky kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského (v počtu 1.070) vlastnily četné řeholní domy a instituce a působily v řadě nemocnic a sociálních institucí. Do konce roku 1957 byly všechny řeholnice uvolněny z nemocnic a

⁵⁷ Který vznikl z jejich zabaveného hospodářství.

pracovně začleněny do sociálních ústavů. Hodnota řeholního majetku činila 118.935.531 Kčs.

- Kongregace Školských sester de Notre Dame vlastnila značný počet řeholních institucí, jejichž hodnota činila 9.060.734 Kčs. Po vyklizení řeholních domů a školských zařízení byly členky kongregace postupně začleněny jako pracovnice v sociálních ústavech.
- Hodnota řeholních nemovitostí německých rytířek v roce 1950 činila 15.173.361 Kčs. Po vyklizení klášterních objektů byly řeholnice přechodně soustředěny v Opavě a později pracovně začleněny do sociálních ústavů.
- Majetek kongregace sester sv. Kříže činil 58.798.228 Kčs. Na základě dohody s Mezinárodním červeným křížem byly všechny řeholnice tzv. chebské provincie v roce 1954 vysídleny do NSR.
- Nejpočetnější kongregace u nás – Milosrdné sestry sv. Vincence z Paula – vlastnily četné kláštery a řeholní domy, působily v nemocnicích a starobincích. Hodnota řeholních nemovitostí činila 19.645.104 Kčs. Po zrušení kongregace a vyklizení objektů byla činnost řeholnic orientována na sociální ústavy. V letech 1951 – 52 byly do českých krajů přemístěny z velké části slovenské vincentky. Po přechodném zaměstnání v textilním průmyslu byly postupně zařazeny jako zdravotnice v sociálních ústavech.
- Také kongregace Milosrdných sester sv. Františka vlastnila četné řeholní instituce a působila v nemocnicích a sociálních zařízeních. Celkový počet členek byl v té době 792. Hodnota řeholních nemovitostí činila 20.673.868 Kčs.
- Školské sestry III. řádu sv. Františka, činné především ve výchovných ústavech a vlastníci několik podobných zařízení v hodnotě 46.971.188 Kčs, byly po zrušení kongregace pracovně začleněny do státních ústavů sociálního charakteru.
- Sestry Neposkvrněného početí Panny Marie, jejichž majetek měl hodnotu 19.223.642 Kčs, byly také pracovně začleněny do sociálních ústavů.
- Řeholnice kongregace Dcer Božské Lásky vlastnily mariánské ústavy v mnoha obcích. Hodnota řeholních nemovitostí činila 23.435.149 Kčs.
- Sestry sv. Hedviky vlastnily domy v hodnotě 14.388.489 Kčs. Řeholnice byly po zrušení klášterů začleněny do zaměstnání v sociálních ústavech.
- Kongregace dominikánek měla v roce 1950 celkem 390 členek a vlastnila řadu klášterů, řeholních domů a institucí v celkové hodnotě 38.987.044 Kčs. Po zrušení

řeholních škol a vyklizení klášterních objektů byly rovněž pracovně začleňovány do sociálních ústavů.

- Sestry kongregace Služebnic Mariiných pracovaly mimo jiné v dětských domovech. Hodnota řeholního majetku činila 1.140.913 Kčs. Po vyklizení řeholních domů byly členky kongregace zaměstnány v sociálních ústavech.
- Šedé františkánky vlastnily řeholní domy v celkové hodnotě 13.562.168 Kčs a v celkovém počtu 444 řeholnice provozovaly činnost i v některých nemocnicích.
- Sestry Nejsvětější Svátosti měly do roku 1950 celkem 173 členek a vlastnily klášterní budovy hodnotě 11.746.646 Kčs.
- Podobná situace byla i v kongregaci premonstrátek – terciárek, které vlastnily řeholní domy a instituce v řadě obcí v celkové hodnotě 7.908.903 Kčs. Také ony byly začleněny do práce v sociálních ústavech.
- Kongregace Těšitelék Božského Srdce Ježíšova vlastnila řeholní domy v hodnotě 14.422.645 Kčs. Po vyklizení těchto řeholních objektů byly členky začleněny do práce v sociálních ústavech.
- Karmelitek Božského Srdce Ježíšova bylo v roce 1950 celkem 18. Vlastnily na našem území jediný klášter v Krupce u Teplíc v hodnotě 2.007.420 Kčs.
- Členek kongregace Služebnic Nejsvětějšího Srdce Ježíšova bylo v té době pouze 21 a vlastnily řeholní objekty v hodnotě 7.035.561 Kčs. Po vyklizení klášterních objektů byly řeholnice převezeny do charitního domu v Bílé Vodě, v roce 1964 jim bylo umožněno vysídlení do mateřského kláštera ve Vídni.
- Sestry sv. Cyrila a Metoděje měly v roce 1950 řeholní domy v celkové hodnotě 12.623.338 Kčs. V ČSR jich tehdy působil 130. Po vyklizení řeholních domů byly pracovně začleněny do sociálních ústavů.
- Kongregace Chudých sester sv. Františka měla v roce 1950 své komunity v hodnotě 4.025.410 Kčs. V nich provozovalo činnost 56 členek.⁵⁸

Začátkem prosince 1950 obdržely všechny vyšší představené ženských řeholí přípis z SÚC, který zavedl ohlašovací povinnost řeholnic. Řeholnice, které žily ve schválených řeholních domech, byly povinny vyžádat si od příslušného úřadu předchozí souhlas ke každému vzdání se z místa svého bydliště, pokud chtěly dané místo opustit na dobu delší než 24 hodin, pak s uvedením cíle a důvodu své cesty. Souhlas uděloval podle časového

⁵⁸ srov. DAŇHEL, M., JELÍNKOVÁ, M., TRÁVNÍČEK, J.: Řeholní řády a kongregace v ČSR, str. 70 – 75.

intervalu okresní církevní tajemník, pokud šlo o vzdání se na dobu od jednoho dne do 14 dnů, krajský církevní tajemník, pokud šlo o vzdání se z místa od 14 dnů do jednoho roku, a SÚC, šlo-li o dobu delší než jeden rok nebo o trvalé přesídlení. Návrat do svého řeholního domu musela řeholnice oznámit do 24 hodin opět tomu úřadu, který jí udělil souhlas ke vzdání se z řeholního domu.⁵⁹

Pro budoucnost ženských řeholních řádů a kongregací měla zásadní význam otázka přijímání dorostu. Vzhledem k nežádoucí existenci ženských řeholí bylo přijato radikální opatření: „Aby další vzrůst řeholí byl trvale znemožněn, zařídíme prostřednictvím ministerstva práce a sociálních věcí, že vstup do řehole se může stát jen se souhlasem úřadu ochrany práce. Tento souhlas bude udělen jen u jedné či dvou řeholí, které se v průběhu diferenčního procesu ukáží jako nejloajálnější. U ostatních řeholí naopak se budeme snažit o převedení řeholnic do civilního života.“⁶⁰ Stávajícím novicám bylo zakázáno složit sliby a vedení bylo uloženo vyvázat je z kongregace. Příkazu údajně neuposlechly pouze sestry boromejky a Milosrdné sestry sv. Kříže.

Z dlouhodobého hlediska postrádaly soustředovací kláštery smysl. Náklady na život soustředěných sester nebyly malé, a proto bylo třeba nalézt řeholnicím dostatek pracovních příležitostí – alternativní řešení nabízely dle polohy kláštera JZD, státní statky, vyšívání a šití pro Chrámové družstvo nebo národní podniky, případně práce v továrnách lehkého průmyslu. Je zřejmé, že ještě během přemísťování řeholnic neměl SÚC jasnou představu o tom, jak s centralizovanými řeholnicemi bude nakládáno dále. Na Slovensku bylo rozhodnuto, že v některých slovenských centralizačních kláštorech bude zavedena oděvní a textilní výroba, ale tu se podle dochovaných zpráv nepodařilo rozběhnout ani do konce ledna 1951, např. pro málo místa, nezavedení elektrického proudu, nedostatek šicích strojů apod.⁶¹

Během listopadu 1950 byl vypracován plán na další postup proti ženským řeholím, v němž se mimo jiné uvádělo, že soustředěné řády si mají samy nalézt nové existenční podmínky a zvolit si případně nový způsob zaměstnání. Přičemž tam, kde by na to samy nestačily, měl jim „zajistit pracovní možnosti s ohledem k potřebám plánovaného

⁵⁹ srov. SÚA Praha, fond SÚC, inv. č. 110, kart. č. 87, výnos SÚC č. j. 4261/50-1/1 z 1.12.1950. In: VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 29.

⁶⁰ SÚA-Praha, fond SÚC, kart. 82, inv. č. 108. In: FOJTÍKOVÁ, K.: Centralizace řádových sester kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950 – 1953, str. 45.

⁶¹ srov. DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia rehoľníčky, str. 120.

hospodářství“ Náboženský fond.⁶² V rámci tohoto plánu rovněž přistoupil SÚC po jednání s ministerstvem lehkého průmyslu k nasazení řeholnic do výroby. Tento krok měl několik důvodů. Jedním z nejčastěji uváděných byla idea snazšího působení na řeholnice, které pod tlakem prostředí měly snáze přecházet do civilního života. Dalším důvodem byl akutní nedostatek pracovníků v lehkém průmyslu v důsledku dlouhodobé preference těžkého a zbrojního průmyslu.⁶³

Aby byly řeholní komunity co nejvíce narušeny a mladší řeholnice odděleny od svých představených, bylo rozhodnuto, že část řeholnic do 45 let ze Slovenska bude přesunuta do textilních podniků v českém pohraničí. Do konce října 1951 k nám tak bylo ze Slovenska přemístěno kolem 800 řeholnic, v listopadu pak ještě dalších 95. Na Slovensku po jejich odchodu zůstalo ještě 3.360 sester, z nichž v nemocnicích, sociálních ústavech a domovech důchodců dosud pracovalo 1.649 sester.⁶⁴

Českých i slovenských sester, které pracovaly v Čechách v lehkém průmyslu, bylo na konci roku 1951 celkem 1.580. Šlo zejména o mladé sestry, které nebyly ubytovány v centralizačních klášterech, ale v tzv. internátech, které jim zabezpečovaly podniky, do nichž byly zařazeny na práci. Mzdu dostávala každá sestra individuálně podle platných mzdových předpisů. Do té doby totiž všechny vydělané peníze spravovala představená kláštera, šlo o tzv. vestíář.

V důsledku přesunu řeholnic do průmyslu došlo také k reorganizaci centralizačních klášterů, z nichž některé byly zrušeny (např. Nová Říše), jiné převzala Česká katolická charita (např. Bílá Voda, Opava). Nadále zachovány zůstaly pouze Broumov, Javorník a Albrechtice se 655 řeholnicemi.

O staré, nemocné a nemohoucí řeholnice se starala Česká katolická charita. Tyto sestry žily v charitních domovech, které neměly mít podobu klášterů a kde byly sestry z různých řeholí umístěny společně. Od roku 1952 si měly začít platit pobyt charitních domoch z penze nebo z důchodu.

V roce 1952 byl vytvořen internační tábor v Hejnicích pro vyšší představené ženských řeholí. Cílem bylo ochromit jednak ženské řády a kongregace, a snížit jejich řeholní kázeň a morálku. K internování řeholnic došlo podle vypracovaného plánu 28. června 1952. Celkem bylo internováno 67 řeholnic z 15 řádů a kongregací, z toho jich bylo

⁶² srov. SUA Praha, fond SÚC, kart. 87, inv. č. 110. In. FOJTÍKOVÁ, K.: Centralizace řádových sester kongregace Chudých školních sester de Notre Dame v letech 1950 – 1953, str. 83

⁶³ VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 28.

⁶⁴ srov. DUBOVSKÝ, J. M. Akce řeholníčky, str. 151

10 ze Slovenska.⁶⁵ Akci prováděl SÚC ve spolupráci se Státní bezpečností. Internované řeholnice pracovaly v domácí výrobě pro n. p. NOVANA. Internace sester, která měla podle původního plánu vyústit v soudní proces, trvala do roku 1954, kdy začaly být řeholnice postupně propouštěny nazpět do centralizačních klášterů.

Po celou dobu docházelo k neustálým přesunům sester z jednoho kláštera do druhého, což mělo své opodstatnění ve snaze SÚC co nejvíce narušit řádový život a donutit tím řeholnice k výstupům z řeholí. Kromě neustálého stěhování byly sestry vystaveny politické agitaci, snaze rozbit jednotu jednotlivých komunit, získat sestry pro myšlenku socialismu a v ideálním případě způsobit vlnu odchodů do civilního života.

Iničiátoři centralizace ženských řeholí si uvědomovali, že doposud jde vůči řeholím pouze o opatření částečná. Navíc nebylo možno většinu řeholnic na jejich pracovištích, zejména ve zdravotnictví, nahradit. Bez výjimky byly řeholnice nahrazeny pouze v oblasti domácí ošetrovatelské služby, kterou převzali pracovníci Československého červeného kříže. V nemocnicích nadále pracovalo 4.221 sester a 2.250 v institucích charity.⁶⁶ Brzy proto začal SÚC uvažovat o definitivním řešení. Dne 25. března 1953 schválil politický sekretariát ÚV KSČ a předsednictvo vlády návrh SÚC na likvidaci řádů a kongregací k 1. červenci, v nemocnicích nejpozději k 30. září 1953. Předpokládalo se, že ministerstvo vnitra oznámí SÚC, že na základě zákona č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích nemůže považovat existenci ženských a mužských řádů za zákonnou a nemůže připustit jakoukoliv formu jejich další činnosti. Poté měly internované řeholní osoby obdržet příkaz o nuceném pobytu v místě klášterů.⁶⁷ Ministerstvu zdravotnictví bylo uloženo, aby zajistilo vyškolení 1.000 laických pomocných ošetrovatelek, protože se počítalo s částečným odchodem řeholního personálu z nemocnic.

Během první poloviny roku byl rozpracován podrobný plán na rozpuštění ženských řádů a kongregací – Akce B. Nejprve měly být řeholnice vyzvány k přechodu do civilního života, a to na základě právního nálezu ministerstva vnitra o absenci právních norem umožňujících jejich existenci. Výjimku měly mít staré sestry – mohly dožít někde v ústraní. O celé akci byli podrobně informováni krajští a okresní církevní tajemníci. Ministerstvo vnitra mělo vydat dekret týkající se zrušení všech ženských a mužských řeholí. Jednotlivé řeholnice byly rozděleny do čtyř skupin podle svého vnějšího přístupu k režimu. Do I. a II. skupiny patřily řeholnice loajální nebo politicky neuvědomělé, o

⁶⁵ FOJTIKOVÁ, K.: Centralizace řádových sester kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950 – 1953, str. 115.

⁶⁶ KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953, str. 163.

⁶⁷ srov. KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953, str. 154

kterých se předpokládalo, že nebudou dělat větší problémy. Do III. a IV. skupiny patřily tzv. reakční řeholnice. Rozsáhlost a náročnost přípravy celé akce spočívala v tom, že v roce 1953 bylo v ČSR stále ještě 10.499 sester.

Akce B byla nakonec několik dnů před zahájením odvolána. Proč k tomu došlo, není zcela jasné. Karel Kaplan uvádí, že „důležitou roli v tomto rozhodnutí nejvyšších orgánů měly jak revolty v Německu a Maďarsku, tak poměrně neklidná situace v zemi, způsobená měnovou reformou.“⁶⁸

Odvolání Akce B však zdaleka neznamenal rezignaci na řešení otázky ženských řádů a kongregací, nýbrž jen odklad. Nadále byly hledány schůdnější cesty výměny řeholnic na exponovaných pracovištích a důležitých místech za civilní personál. Řeholnice měly být ze závodních internátů a z nemocnic převáděny do charitních ústavů a starobinců. Sledoval se tím jejich pozvolný a přirozený zánik. Přesto došlo k výraznému posunu. Řeholnice přestaly být vnímány jako zásadní problém přímo ohrožující režim.

7.2. MAJETKOPRÁVNÍ ASPEKTY CENTRALIZACE ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ

Uvolněné i soustředěvané kláštery zůstaly formálně vlastnictvím příslušných řádů a kongregací. Jejich správa byla podle vyhlášky SÚC č. 351/1950 Ú. I. I., o převzetí správy některých majetkových podstat náboženským fondem státem svěřena do správy náboženskému fondu, čímž došlo k faktické legalizaci užívání nemovitostí a věcí zejména uměleckých sbírek a kultovních předmětů a cenností státem. V § 2 uváděl, že výnosy plynoucí z těchto majetkových podstat zůstávají zachovány pro náboženské účely církve římsko-katolické a že se jich použije zejména k úhradě osobních a věcných potřeb řádů a kongregací.

Byly zřízeny účty jednotlivých ženských řeholí, na které pak měly chodit příjmy z nájmu zabraných klášterů. Z těchto účtů měly být poskytovány příspěvky na udržování soustředovacích objektů, ovšem nikoliv automaticky. Nedostatek finančních prostředků se měl stát jednou z forem nátlaku na odchod sester do civilu. Bylo zdůrazňováno, že peníze mají být danému řádu poskytovány jen na základě povolení Náboženského fondu. Ten mohl, ale také nemusel peníze poskytnout. Rozhodování mělo být diferencované. Řády či

⁶⁸ KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953, str.154.

kongregace nebo i jednotlivé řeholnice, které by zaujaly kladné stanovisko k režimu, měly být více podporovány.⁶⁹

Povinností Náboženské matice bylo provést dispozice s nemovitým řeholním majetkem, předat vyklizené kláštery a řeholní domy novým uživatelům podle pokynů vládní dislokační komise. Hodnota nemovitého majetku ženských řeholí činila v roce 1950 něco málo přes 475 milionů Kčs. Movitý majetek z vyklizených či převzatých budov ženských řeholí v celkové výši asi 3,2 mil Kčs⁷⁰ byl zčásti novými nájemci přejet a dílem odprodán.

Při SÚC byla zřízena kulturní komise, která přímo v klášterních objektech vytrídila historické a umělecké památky, provedla jejich soupis a určila, komu měly být předány do péče. Některé věci byly předány celonárodním kulturním institucím. Jiné ponechány v péči krajských, okresních místních kulturních zařízeních. Inventář klášterů a řeholních domů, o který neprojevil kulturní instituce zájem byl předán jednak České katolické charitě a zbytek byl odprodán národním podnikům, obchodním domům, Antikvé a Bazaru.⁷¹ Klášterní archívy převzalo ministerstvo vnitra.

V roce 1956 začala Náboženská matice postupně majetkové podstaty řeholních řádů a kongregací bezplatně převádět na stát nebo rozprodávat. Darovací smlouvy, jimiž k tomu docházelo, byly značně uniformní po stránce nabyvatele a specifikace daru řádně definované. Nicméně zde chyběla vůle vlastníka. Dárce byl správce tedy Náboženská matice.⁷² Navíc správce ryze formální, protože až na výjimky žádnou fyzickou správu nevykonával. Téměř u všech případů darování nebyl dodržen § 10 zák. č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, tedy předchozí souhlas příslušného orgánu státní správy. Souhlas SÚC byl udělován vždy hromadně a dodatečně.

SÚC dospěl k názoru, že majetek vyklizených řádů je opuštěný a proto lze na něj podle dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. z. a n uvalit národní správu, jejímž úkolem bylo tento majetek likvidovat převodem na jednotlivé uživatele, což také bylo v průběhu dalších let tichou cestou realizováno.

⁶⁹ srov. FOJTÍKOVÁ, K.: Centralizace řádových sester kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950 – 1953, str. 34.

⁷⁰ VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 29.

⁷¹ srov. DAŇHĚL, M., JELÍNKOVÁ, M., TRÁVNÍČEK, J.: Řeholní řády a kongregace v ČSR, str. 70 – 75.

⁷² srov. SKŘIVÁNEK, F.: Majetkoprávní aspekty likvidace řádů římskokatolické církve v roce 1950, str. 47

7.3. OTÁZKA PRÁVNÍ EXISTENCE ŽENSKÝCH ŘÁDŮ A KONGREGACÍ PO JEJICH CENTRALIZACI

Ačkoli státní správa na základě sporného výkladu církevního zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církvi a náboženských společností státem, prohlásila všechny řeholní řády a kongregace za zrušené, nepřestaly nikdy právně existovat, neboť komunistický stát nečinil žádné právní kroky směřující k formálnímu zrušení řeholních společností, jejich majetek nebyl konfiskován, ani nebyla právní cestou vůči němu omezena vlastnická práva.

Ve výkladové praxi státních orgánů se za zrušovací ustanovení považovala derogační klauzule zakotvená v § 14 zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církvi a náboženských společností státem, která uváděla, že „všechny předpisy, které upravují právní poměry církvi a náboženských společností, se zrušují“. Tento výklad byl ovšem velmi účelový a státní správa ho vztahovala pouze na řády a kongregace, protože kdyby byl uplatněn obecně, musely by být zrušeny i farnosti, vikariáty, biskupství apod.⁷³

Od tohoto okamžiku mužské řeholní řády, ačkoli nebyly žádným normativním ani individuálním právním aktem zrušeny, přestaly existovat *de facto* a prakticky i *de iure*, neboť byly rozpuštěny zcela důsledně a nebyly již na našem území povoleny. Řeholním kněžím se umožnilo působit podle platných zákonných ustanovení pouze individuálně v duchovní správě. Svou činnost mohly mužské řeholní instituty reálně obnovit až v roce 1990 po vydání zákona č. 298/1990 Sb., o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého. V roce 1968 byl vytvořen pouze přípravný výbor snažící se o povolení jejich veřejného působení. Některé mužské řeholní řády a kongregace začaly v té době pracovat alespoň v podzemí a tajně přijímat dorost, navenek žijící ve světě a konající civilní povolání.

Za zmínku stojí to, že od roku 1950 až do roku 1989 nebyl vydán ani jediný právní předpis, který by právní postavení řeholníků a řeholnic upravoval, vše se odvíjelo *via facti* či administrativní cestou. Jedinou výjimku by mohla představovat Směrnice Ministerstva kultury Slovenskej socialistické republiky z 30. července 1970 čj. MK 546/1970-sekr., o činnosti řeholních společností v Slovenskej socialistickej republike.⁷⁴ Ale ani tato směrnice nebyla obecně závazným právním předpisem, nýbrž pouhou interní instrukcí.

⁷³ srov. SKŘIVÁNEK, F.: Majetkoprávní aspekty likvidace řádů římskokatolické církve v roce 1950, str. 44.

⁷⁴ srov. CUHRA, J.: Církevní politika KSČ s státem v letech 1969 – 1972, str. 63.

U ženských řádů a kongregací byla situace odlišná, a to z toho důvodu, že se nepodařilo nalézt adekvátní náhradu za práci řeholnic v ústavech sociální péče a podobných institucích. Proto byl stát nucen existenci ženských řeholí akceptovat. Nicméně uznával pouze faktickou příslušnost k řádu či řeholi danou složením slibů před vydáním zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem. V příručce pro pracovníky v oblasti státní církevní politiky z roku 1981 se uvádělo, že existence ženských řeholních společností, pokud „výrazně nesměřovala proti zásadám soužití socialistické společnosti a socialistického státu, přešla ze stavu *de iure* do stavu *de facto* a i nadále byla připouštěna.“ Avšak z hlediska státního práva již tyto církevní instituce pozbyly vlastní právní subjektivitu, nemohly přijímat řeholní dorost, eventuálně nabývat nemovitý majetek.⁷⁵

Důkazem toho, že komunistický stát existenci řeholních společenství uznával je např. i vyhláška SÚC č. 351/1950 Ú. 1., o převzetí správy některých majetkových podstat náboženským fondem, kde se v § 1 mluví o majetkových podstatách „řádech a kongregacích, které neslouží řeholním účelům“.

Spornou zůstává nadále otázka právní subjektivity ženských řádů a řeholí. Již jednou citovaná příručka pro pracovníky v oblasti státní církevní politiky z roku 1981 uváděla, že z hlediska státního práva tyto církevní instituce pozbyly vlastní právní subjektivitu. Je ale nepochybné, že i poté, co vstoupil v platnost zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností a jeho § 14 rušící všechny předpisy upravující poměry církví, uznávaly státní orgány právní subjektivitu církevních institucí, to znamená, že jim přiznávaly oprávnění být subjektem práv a závazků. Otázkou právní subjektivity církevních institucí se dokonce zabývala i judikatura totalitního režimu a nikdy nedospěla k závěru opačnému. Například dřívější Nejvyšší soud uveřejnil pod sp. zn. Cpj 196/66 a sp. zn. NsC 79/67 stanoviska, v nichž konstatoval, že jednotlivé církevní instituce jsou organizacemi ve smyslu ustanovení § 488 občanského zákoníku č. 40/1964 Sb., tedy byly považovány za „jiné nežli socialistické organizace.“ Dále bývalý Nejvyšší federální soud pod sp. zn. Cpjf 82/82 uváděl, že do církevního majetku byl zahrnován majetek kostelů, řádů, kongregací, nadací, církevních fondů a podobně, přičemž „subjektem těchto jednotlivých druhů církevního majetku byla uvedená jednotlivá zařízení církve.“⁷⁶ Dřívější soudy tedy nikdy nejudikovaly, že by řády, kongregace nebo jiné

⁷⁵ srov. DAŇHEL, M., JELÍNKOVÁ, M., TRÁVNÍČEK, J.: Řeholní řády a kongregace v ČSR, str. 68.

⁷⁶ KINDL, M.: Malá poznámka k právní subjektivitě církevních institucí v minulosti, Bulletin advokacie č. 5/1994, str. 16 – 17.

církevní instituce nebyly právníckými osobami, pokud jim ovšem postavení právníckých osob přiznávaly vnitrocírkevní předpisy.

Rovněž přijetím zákona č. 298/1990 Sb, o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého, k němuž došlo 19. července 1990, potvrdil zákonodárce, že řády a kongregace jsou právními subjekty. Vyplývá to z § 1 tohoto zákona, v kterém se stanoví, že majetek uvedený v příloze zákona se považuje „za vlastnictví jednotlivých řádů a kongregací.“ To znamená, že jednotlivé řády a kongregace byly způsobilé vlastnit, byly způsobilé k právním úkonům a měly tedy právní subjektivitu. V § 2 uvedeného zákona je dále stanoveno, že dnem účinnosti zanikají nároky příslušných řádů a kongregací vůči dosavadním vlastníkům a uživatelům majetku uvedeného v § 1 na náhradu škody a neoprávněného majetkového prospěchu, včetně nároků na úhradu nájemného, pokud vznikly v době od 1.ledna 1950 do dne účinnosti tohoto zákona. Zanikají tak tedy ty nároky, které mohly v období od roku 1950 vzniknout.⁷⁷ Zákonodárce tak zpětně konstatoval nepřetržitost právní subjektivity řádů a kongregací k 1. lednu 1950.

7.4. TRESTNĚPRÁVNÍ POSTIHY ŘEHOLNIC

Církevní procesy se od počátku 50. let staly jedním z hlavních nástrojů systematické perzekuce a zastrášení, které komunistická moc používala proti svým skutečným i potenciálním odpůrcům z různých složek občanské společnosti. Zákony, pomocí nichž k procesům docházelo, byly zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidové demokratické republiky a zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce. V prvních poúnorových letech projednávaly soudy nejčastěji kauzy pokusu o nedovolený přechod hranic a napomáhání k němu.

Úkolem soudních procesů proti řeholnicím bylo jejich zastrášení, přinucení k podřízenosti vůči státním úřadům a ochromení řádové a kongregační činnosti. Od první poloviny 50. let se uskutečňovaly i první skupinové procesy s řeholnicemi. Výše trestu se většinou pohybovala v rozmezí 2-5 let. Ale vyskytly se i případy odsouzení na 15, 17 a dokonce i na 20 let. Stejně jako vůči mužským řádům, byla i vůči ženským řeholím vedena rozsáhlá kampaň, která měla vyvolat nedůvěru vůči nim.

⁷⁷ srov. KAVKA, J., KINDL, M.: O nárocích, zejména církevních, mimo restituce, Právník 133/1994, str. 132.

Jako nejčastější důvody odsouzení řeholnic se objevovali všestranná pomoc perzekuovaným osobám – kněžím, řeholníkům i laikům, pomoc internovaným biskupům, rozkrádání národního majetku, čímž byly miněny léky a jídlo pro perzekuované, ilegální pokračování v řeholní činnosti, jako např. udržování vedení řádu, kontaktů se sestrami z dalších komunit, s internovanými sestrami, povzbuzování sester k zachování věrnosti slibům a řeholi, přijímání novic, obnovování slibů apod., odesílání zpráv do zahraničí, rozšiřování tajných tiskovin náboženského charakteru, snaha zachránit majetek řehole před znárodněním, pod tím bylo myšleno intervenování pro záchranu vlastnictví, ukrývání oděvu, léků apod., výroky „protistátního“ charakteru na veřejnosti – obvykle ve škole při výuce náboženství, projevení politického odporu jako např. odmítnutí účasti na volbách, poslech vatikánského rozhlasu apod., v neposlední řadě byla důvodem pro odsouzení řeholnic i práce s mládeží.⁷⁸

V mnoha případech byly odsouzeny zejména představené klášterů nebo sestry otevřeně projevující svůj nesouhlas se stávajícími politickými poměry.

Procesy připravovala podle pokynů ÚV KSČ pracovní skupina na ministerstvu spravedlnosti, tzv. koordinační komise. Hlavní úlohu při vyšetřování pak přebírala Státní bezpečnost. V informační zprávě o odpovědnosti soudců, prokurátorů a obhájců z roku 1963 se konstatovalo, že „úloha soudu byla předem určena zejména tím, že celý proces byl veden administrativně a soudci během hlavního líčení mohli obviněným klást jen ty otázky, které byly předem zpracovány orgány bezpečnosti.“ Dále zpráva uvádí, že „ustanovení obhájců bylo čistě formální a jen proto, že to zákon vyžadoval.“⁷⁹ Sekretariát ÚV KSČ rozhodoval o tom, zda líčení budou veřejná či neveřejná, zda bude proces publikován nebo přenášen rozhlasem.

Obecně lze sice konstatovat, že procesy s řeholnicemi ve srovnání s procesy s diecézními kněžími či řeholníky byly spíše ojedinělé. Přesto však bylo v průběhu 50. let odsouzeno 120 až 150 řeholnic ze všech řádů a kongregací. Nejvíce postiženy byly sestry Kongregace sv. Karla Boromejského, Milosrdné sestry III. řádu sv. Františka a sestry Apoštolátu sv. Františka. Po svém propuštění se nesměly vrátit do zdravotnictví, ale pracovaly v průmyslu či zemědělství.

⁷⁸ srov. VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, 63 – 67.

⁷⁹ srov. RÁZEK, A.: Scénář církevního procesu. In: Církevní procesy padesátých let, str. 91

8. POMĚR STÁTU A CÍRKVE OD ROKU 1954 – 1989

Po zásazích ze strany komunistické moci, které následovaly bezprostředně od roku 1948, byla církev zcela ochromena, podřízena státnímu vedení, zbavena své hospodářské základny, školství, tisku, řeholních řádů a silně omezena ve výkonu náboženských obřadů. Od poloviny padesátých let byla státní moc přesvědčena, že otázka církve je z mocenskopolitického hlediska vyřešena a že jí tedy již nehrozí ze strany církve žádné nebezpečí. S daným stavem byla natolik spokojena, že nepocítovala potřebu nějakých změn. Komunistické vedení chtělo jen současnou církevní situaci stabilizovat. Církevním záležitostem přestala být proto věnována taková pozornost, jak tomu bylo dříve.

Dalším signálem nepatrných změn se stalo zrušení táborů nucené práce a vojenských pomocných technických praporů, ve kterých byli internováni i duchovní. SÚC přestal mít postavení na úrovni ministerstva, v roce 1956 byl přeměněn na sekretariát při ministerstvu školství a kultury (MŠK) a v sedmdesátých letech dále podřízen Úřadu předsednictva vlády.

Nic z toho se však nedotýkalo státního dozoru nad církvemi, který dosud trval. Poklesl pouze dřívější zájem úřadů o církevní politiku, což umožnilo církvi mírně se vymanit z naprosté podřízenosti vůči SÚC a jeho orgánům.⁸⁰

Státní církevní politika kladla stále větší důraz na zápas o věřící, který se nejprve zaměřil na funkcionáře, členy KSČ a pracovníky státního aparátu, trvale se koncentroval na mládež, oproti tomu zcela vynechal staré věřící. Největší požadavek byl kladen na snížení počtu věřících, jejich účasti na náboženských obřadech a na prosazení ideologie marxismu – leninismu.

V červenci 1954 zrušila vláda evidenci náboženského vyznání s odvoláním na náboženskou svobodu a na zásadu, že příslušnost občanů k náboženství je soukromou záležitostí a nikdo nesmí být pro své náboženské přesvědčení diskriminován. Rubrika o náboženském vyznání byla vypuštěna ze všech formulářů a dotazníků. Motivem k tomuto kroku bylo zúžení „členské základny církvi“.⁸¹

Dosavadní boj komunistické moci proti katolické hierarchii se přeměnil v boj proti náboženství jako světovému názoru a směřoval bez výjimky proti všem církvím. Přesto se dá v roce 1956 zaznamenat vzestup aktivity církví zejména katolické.

⁸⁰ srov. KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953*, str. 171.

⁸¹ srov. KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953*, str. 174 – 175.

Ke dni 11. července 1960 byla vyhlášena pod č. 100/1960 Sb. nová Ústava, která nahrazovala dosavadní Ústavu z května 1948. Stanovila vedoucí úlohu KSČ. Náboženských záležitostí se týkal pouze č. 32, který v prvním odstavci vágním způsobem ubezpečoval, že „svoboda je zaručena“, a v druhém odstavci prohlašoval, že „náboženská víra nebo přesvědčení nemůže být důvodem k tomu, aby někdo odpíral občanskou povinnost, která je mu uložena zákonem.“⁸²

Dosavadní vztah státu a církve silně ovlivnilo období Pražského jara 1968, které bylo spojeno s nastoupením nového politického kurzu. Přeměny se projevovaly jak v programových dokumentech vládních orgánů, tak v jejich konkrétních krocích. Již v dubnu 1968 došlo k obnově jednání mezi státem a církví. Postupně se do čela diecézí začali vracet někteří biskupové, mnozí duchovní byli amnestováni, někteří kněží se mohli opět ujmout duchovní správy. Toto období však bylo příliš krátké nejen na to, aby vyřešilo všechny dlouhodobě nashromážděné problémy v oblasti církevní politiky, ale rovněž aby dílčí změny měly trvalejší charakter. S přicházející normalizací byly postupně všechny aktivity utlumeny a zakázány. Byl zahájen proces návratu k principům uplatňovaným před rokem 1968. Spolu s tím došlo k obnově státního dozoru nad církvemi a podřízením církví státu.⁸³

V 80. letech se režim postupně uvolňoval a zároveň začínala být neúnosná i ekonomická situace. Církev posilovala svou aktivitu. Vznikaly tajné klášterní komunity, tajně se studovalo bohosloví, jehož absolventy světili pak tajně na kněze někteří němečtí a polští biskupové, pod různým krytím působily oddíly katolických skautů, kněží zbavení státního souhlasu slavili mše v malých společenstvích.

V komunistickém Československu byly církevní poměry jedny z nejobtížnějších a tato kritická situace vyvolala významný projev organizovaného odporu. V čele tohoto hnutí v katolické církvi stál pražský arcibiskup František kardinál Tomášek.⁸⁴ V roce 1988 začalo „Desetiletí duchovní obnovy“, které bylo duchovní přípravou na svatořečení Anežky České.

⁸² srov. TRETERA, J. R.: Stát a církev v České republice, str. 52.

⁸³ srov. KAPLAN, K.: Těžká cesta, str. 52 – 54.

⁸⁴ srov. KONÍČEK, J.: Modus vivendi v historii vztahů svatého stolce a Československa, str. 248.

Hnutí odporu katolíků vůči neuspokojivému stavu církve v komunistickém Československu vyvrcholilo peticí za nápravu vztahů církve a státu. Totéž si vyprošovali věřící v Bratislavě na tzv. svíčkové manifestaci. Tu rozehnala Veřejná bezpečnost vodními děly. Jak je patrné, režim na zvýšenou aktivitu katolíků nereagoval vždy stejně a o žádné změně ve vztazích mezi státem a církví se nehovořilo. Vyjednávání mezi státem a církví přineslo výsledky až v červnu 1989, těsně před pádem komunistického režimu, kdy skončilo nejtěžší období ve vztazích mezi církví a státem.

9. POSTAVENÍ ŽENSKÝCH ŘEHOLÍ OD ROKU 1953 – 1989

Pokus zlikvidovat řehole zákonem č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích, byl sice v červenci 1953 odložen a ani v dalších letech nebyl tento zákon pro donucení sester odejít do civilního života už oficiálně použit, přesto již za rok, 12. července 1954, se ÚV KSČ usneslo na novém postupu vůči ženským řádům a kongregacím. Cílem tohoto postupu bylo snížit počet řeholnic o 40% tím, že budou propuštěny z práce a zaměstnávány pouze jednotlivě, aby tak snadněji začaly odcházet do civilního života. Toto postupné rozpouštění řeholí začalo výpovědí 23 slovenských řeholnic z textilního závodu na Olomoucku, kterou dostaly v září 1954. Současně byly vyzvány, aby se převlékly do civilního oděvu, rozešly se ke svým příbuzným a nastoupily civilní zaměstnání. Po silném nátlaku nakonec odjely ke svým příbuzným na Slovensko, ale řeholní šat neodložily. O to samé se komunistické vedení pokusilo u 43 slovenských řeholnic v pracovním závodě na Karlovarsku. Ty však odejít odmítly. Pracovníkům SÚC se zdálo, že se schyluje k solidární stávce ostatních řeholnic, a proto couvli. Řeholnice nepřinutili k odchodu na Slovensko, ale přeložili je spolu s dalšími nejreakčnějšími ze závodních internátů a nemocnic do charitních domovů nebo domovů důchodců jako řeholní ošetřovatelky nebo jako chovanky. SÚC tím přestěhoval z továren do charitních ústavů v českých zemích asi 300 řeholnic a na Slovensku až 700 řeholnic. Náhradu za sestry pracující v nemocnicích mělo zajistit ministerstvo zdravotnictví vyškolením zdravotnic v šestiměsíčních kurzech, které požadovalo zvýšení počtu zaměstnanců v nemocnicích o 784 osob a rozpočtu o částku kolem 6,5 milionů Kčs⁸⁵, z toho část na zřizování charitativních ústavů na Slovensku, kam měly být převedeny staré řeholnice. Pro nedostatek finančních prostředků na vyškolení tak velkého počtu civilních ošetřovatelek se však tento plán neseťkal s úspěchem, proto výměna ze zdravotnictví, podobně i ze závodních internátů musela být rozložena postupně do dalších let.

Dne 14. března 1955 doporučil ÚV KSČ změnit směrnice týkající se likvidace řeholí z června 1954. Politbyro ÚV KSČ přijalo možnost, že řeholnice nebudou nuceny odejít do civilního života, ale budou jako ošetřovatelky pod dozorem v charitních domovech pro staré a nevléčitelně nemocné řeholnice. Toto postupné přefazování řeholnic do charitních domovů začalo v druhé polovině roku 1955 a mělo být ukončeno do roku 1970. Opět byly vyvezeny některé slovenské sestry do závodů lehkého průmyslu do Čech a na Moravu,

⁸⁵ KAPLAN, K.: Kronika komunistického Československa, doba tání 1953 – 1956, str. 612.

odkud však byly brzy přefazeny na práci v sociálních a léčebných ústavech. Politbyro ÚV KSČ spolu s tím přijato i usnesení postihující zbylá školská zařízení, v nichž dosud řeholnice působily. Jednalo se o školy a domovy pro tělesně a duševně postižené. Zařízení pro postižené se sluchovými vadami převzal do roku 1958 civilní personál, ale v ostatních školských zařízeních pro duševně choré zůstaly sestry i nadále.

Řeholnicím, které prozatím zůstaly ve zdravotnictví, bylo zakázáno náboženské působení mezi pacienty i personálem. Pacientům bylo naopak zakázáno účastnit se náboženských úkonů řeholnic. Tatož pravidla platila i v ústavech pro tělesně a duševně postižené. Současně nadále církevní tajemníci a referentky měly pro sestry v nemocnicích, internátech a později i v charitních domovech zajišťovat politickou výchovu.

Pro období po roce 1955 je typické, že otázka řeholnic mizí z okruhu hlavního zájmu ústředních orgánů. Řešení problematiky ženských řeholí přebraly krajské národní výbory, což se odrazilo v oblasti výměny řeholního zdravotního personálu, jehož náročnost značně omezovala plošnější realizaci této výměny a způsobovala její rozdrobení na krajskou působnost. Náročnost této výměny spočívala mimo jiné i v tom, že za dvě řeholní ošetřovatelky byly potřeba tři civilní, což bylo způsobeno možností těhotenství nebo ošetřováním nemocných dětí. Práceschopné sestry, které takto postupně opouštěly nemocnice a další zdravotnická zařízení, byly převáděny do domovů důchodců a ústavů sociální péče.

Naproti tomu po roce 1960 lze zaznamenat benevolentnější přístup k problematice života církve i k samotným řádům a kongregacím. Souviselo to s dokončením plánované konsolidace lidově demokratického zřízení vydáním nové socialistické ústavy. Na druhé straně toto zmírnění ale neznamenal rezignaci na boj s náboženstvím, ale pouhou toleranci v rámci přesně stanovených hranic.⁸⁶

Mezi konsolidační opatření režimu patřila i výrazná redukce charitních domovů České katolické charity. Podle vládního usnesení č. 1047 ze dne 9.12.1959 totiž byly všechny sociální ústavy, které dosud provozovala Česká katolická charita – s výjimkou ústavů vyhrazených pro církevní osoby, tj. pro duchovní a řeholnice – převedeny do správy národních výborů. Charita totiž do té doby byla stále ještě, přes všechny zásahy a snahy režimu, relativně velkou a výhradně církevní organizací. Měla jako jediná v republice charakter spolku nesocialistické povahy s možností sdružování lidí s širokým polem působnosti. Toto opatření však zvýšilo ekonomickou zátěž státu na tato zařízení, neboť

⁸⁶ srov. VLČEK, V.: *Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989*, str. 42.

řeholnice zde ještě stále, na rozdíl od závodů lehkého průmyslu a nemocnic, pobíraly místo platu tzv. vestiař, což byla částka výrazně nižší, než řádný plat. Nakonec bylo přijato řešení, podle něhož byly řeholnicím vypláceny pouze prokazatelně nutné prostředky a zbytek byl zaměstnavatelem ukládán na vkladní knížky s omezenou dispozicí s penězi, aby tak bylo zabráněno protistátním aktivitám řeholnic. Kromě těchto omezení řeholnice navíc dotovaly provoz ústavů, především charitních domovů, a finančně se podílely zejména na jejich modernizaci, opravách a navíc musely přispívat na lůžko a další náklady každé své členky – klientky.

Charita byla tedy k 1. lednu 1963 vydáním nového statutu přeměněna na podstatně menší organizaci s novou strukturou vedení a s přesně vymezeným působením v oblasti sociální péče a léčebně-rekreační péče o církevní osoby, zabezpečení výroby, opravy a distribuce bohoslužebných předmětů a vydávání literatury a časopisů pro římskokatolickou církev.

Ve druhé polovině 60. let se již začal projevovat úbytek řeholnic způsobený absencí dorostu, což v některých případech mohlo znamenat i zánik celé řehole v ČSR. Nejvíce ohroženy byly klarisky, karmelitky, voršilky z Doksan a sestry Nejsvětějšího Srdce Ježíšova.⁸⁷ Tento úbytek řeholnic přinesl jednak problémy v oblasti sociální péče, neboť ústavy žádaly o přidělení řeholních sester na práci do ústavu, a jednak to přineslo i postupnou redukci komunit řeholnic v domovech důchodců a ústavech sociální péče. Proto od 1. září 1967 začala platit dohoda uzavřená mezi státním úřadem sociálního zabezpečení a ministerstvem kultury a informací o zaměstnávání řeholních sester. Tímto opatřením byla dosavadní pracovní činnost řeholnic ustálena pouze na následujících pracovištích: ve státních sociálních ústavech pro oligofrenní nevzdělatelnou mládež, a v domovech důchodců, dále v zařízeních České katolické charity, v sociálních ústavech pro církevní osoby, v rekreačních domovech pro duchovní, ve výrobě bohoslužebných potřeb a devocionálií, v bohoslovecké fakultě a v konzistorech, ve vybraných zdravotnických zařízeních – psychiatrických léčebnách a zařízeních pro nevléčitelně choré. Podle této dohody pracovaly sestry na základě individuálních pracovních smluv. Za řeholní sestru nemohla přímo právně jednat řeholní představená. Řeholní sestra však mohla „zmocnit pro určité právní úkony, týkající se pracovní smlouvy i představenou, a to podle všeobecných předpisů.“ Vedoucí ústavu byl povinný umožnit řeholním sestrám plnění náboženských povinností, tj. účast na náboženských úkonech, umožnit ubytování v klauzuru, uvolnění

⁸⁷ VLČEK, V.: *Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989*, str. 45.

prostor pro zřízení kaple. Pokud řeholnice odešla do důchodu, byla dopravena do charitního domova. Nahradit ji mohla jen kvalifikovaná civilní pracovnice.⁸⁸

Tato opatření znamenala konec zaměstnávání řeholnic v lehkém průmyslu a v zemědělství, neboť tyto sestry byly převáděny do sociálních služeb, aby tak alespoň částečně pokryly nedostatek ošetrovatelk. Řeholnicím bez potřebné zdravotnické kvalifikace umožňovalo ministerstvo zdravotnictví doplnění vzdělání na středních zdravotních školách.⁸⁹

9.1. OBDOBÍ 1968 – 1989

V roce 1968 působilo v českých zemích ve 33 ženských řádech a kongregacích 4.569 sester. S řeholnicemi ze Slovenska, které působily u nás, vzrostl jejich počet na asi 5.580 řeholnic.⁹⁰

S obdobím pražského jara 1968 je spojeno uvolňování státního dozoru nad církvemi, které vyvolalo okamžitou reakci představených jednotlivých řeholních řádů a kongregací, jež usilovali o legalizaci a obnovu veřejného řeholního života. Již v dubnu 1968 byla ustavena na řeholním shromáždění v charitním ústavě ve Znojmě-Hradišti Konference představených řeholních společností, která zvolila šestnáctičlenný výbor a sekretariát. Cílem sekretariátu bylo zastupovat řeholní zájmy v jednáních mezi státem a církví, zastupovat řehole na církevních konferencích, koordinovat činnost řeholí dle zásad II. vatikánského koncilu, soustředit se na obnovu řeholního života, vrácení majetku, obnovit činnost, zahájit intenzivní apoštolát a podílet se na pastoraci.

Prvním pozitivním krokem státní správy vůči řádům bylo praktické uznání práva Sekretariátu řeholních společností vystupovat jménem všech 37 ženských a 29 mužských řeholních společností v celé ČSSR. Sekretariát pro věci církevní vypracoval přehled o faktickém početním stavu řádů a jejich případných nárocích, z něhož vyplývá, že oficiálně v ČSSR k 30. listopadu 1968 žilo 1.406 řeholníků (825 v české části republiky a 581 na Slovensku) a přibližně 7.500 řeholnic. Zpřesnění údaje komplikuje fakt, že část slovenských řeholnic působila v českých zemích, kde bylo celkem 5.580 řeholních sester, Slovensko evidovalo 3.080 řeholních sester včetně těch, které působily v Čechách.⁹¹

⁸⁸ srov. DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia rehoľníčky, str. 269.

⁸⁹ srov. VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 46.

⁹⁰ srov. VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 47.

⁹¹ srov. CUHRA, J.: Církevní politika KSČ a státu v letech 1969 – 1972, str. 65.

Dalším výsledkem jednání se Sekretariátem pro věci církevní bylo umožnění přijímání tzv. starých novicek, a to ode dne 13. srpna 1968, což byly ty, které měly zájem o řeholní život do roku 1950.

V červenci se Sekretariát řeholních společností obrátil s žádostí o vyjasnění otázky právní subjektivity řeholních řádů a kongregací na Generální prokuraturu ČSSR, která dne 29. listopadu 1968 vydala stanovisko, v němž uváděla, že řády a kongregace, „které existovaly před vydáním zákona 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností, nebyly zrušeny tímto ani jiným zákonem, existují právně dále a není překážky, aby v mezích platného právního řádu řádový život obnovily anebo v něm pokračovaly.“⁹² Tento dopis znamenal rozhodující přílom do dosavadních jednání. Uznání právní existence řádů a kongregací stejně jako povolení jejich činnosti a přijímání nových členů však mělo mít své jasné omezení, a to jak v počtu přijímaných, tak v oblastech působení.

Pokud šlo o majetek řádů a kongregací akceptovali účastníci porady, která se konala na ministerstvu kultury a informací dne 27. července 1968 za přítomnosti zástupců ministerstva spravedlnosti, Nejvyššího soudu, Ústavu státu a práva ČSAV, ministerstva vnitra a Náboženské matice, že jeho převzetí státem bylo právně nezákonné, ale vzhledem k jeho rozsahu navrhli řešit tuto otázku v dalších jednáních s řády a kongregacemi a v některých případech vypracovat i nové zákony, které by jeho převzetí umožnily.

Velká část řádů a kongregací využila těchto vstřícných kroků státních orgánů ke svolání provinčních a generálních kapitul a především k rozsáhlému zahájení apoštolátu a další řeholní činnosti. Řeholnice se zaměřily na pečovatelskou službu v rodinách, výuku náboženství, práci ve farnostech jako např. organizování mariánských družin, farních rad, vedení společenství, a dále měly řeholnice i značný podíl na organizování četných teologických kurzů apod. Pro zřízení noviciátů a dalších aktivit si řády a kongregace kupovaly nebo pronajímaly obytné budovy, šlo zpravidla o fary nebo rodinné domky, aby si v nich mohly zřídit řeholní dům a vytvořit tak zárodky nových řeholních komunit. Sestry dominikánky dokonce vytvořily kvůli stavbě nového kláštera stavební družstvo.⁹³ Sestry žijící v těchto vlastních nebo pronajatých objektech se tak vytrácely i z evidence a z přímé kontroly příslušných církevních tajemníků. V letech 1968 – 1970 bylo takto zřízeno asi 47 komunit.

⁹² Pípis Gen. prokuratury čj. III/2 Cd 2060/68-14 z 29.11.1968. In: VAŠKO, V.: Neumlčená, str. 153.

⁹³ srov. DAŇHEL, M., JELÍNKOVÁ, M., TRÁVNÍČEK, J.: Řeholní řády a kongregace v ČSR, str. 82.

V letech 1968 – 1970 probíhaly také teologické kurzy a semináře, částečně organizované jako vysokoškolské studium, které absolvovalo asi 790 sester.⁹⁴

Okupací Československa v srpnu 1968 se však situace výrazně změnila. Sekretariát pro věci církevní na jednání se zástupci řádů a kongregací dne 10. října 1968 konstatoval, že nebude možné pokračovat v původní koncepci, ale přesto měl vůli dobrat se přijatelného řešení. Slovenská část řeholí pak byla odkázána na jednání se Sekretariátem pro věci církevní Pověřeneckva kultury na Slovensku.

Jednání se zástupci státní správy o majetkových a dalších požadavcích řádů a kongregací probíhaly až do konce roku 1968 a stát umožňoval vytváření prvních řádových komunit na bývalých řádových farách.

Definitivně měla být otázka činnosti řádů a kongregací vyřešena na podkladě usnesení předsednictva ÚV KSČ na jaře 1969. Národní ministerstva kultury vypracovala na počátku března další zásady vůči řádům a kongregacím, které měly být dne 21. dubna 1969 předloženy ke schválení byru ÚV KSČ. Slovenská verze byla vypracována, nebyla však v původní podobě schválena ÚV KSS. Navržené řešení lze v jistém smyslu považovat za velmi pragmatické. V jeho zdůvodnění je jasně uvedeno, že řádům a kongregacím se neposkytne větší prostor, než fakticky stejně mají a že stát je tímto seriózním jednáním morálně zavázán „nenastolovat větší požadavky než ty, s kterými již na veřejnost vystoupily“.⁹⁵ Jak mužským, tak ženským řádům a kongregacím mělo být umožněno přijímat dorost a k těmto účelům jim měly být poskytnuty nezbytné prostory. Otázka majetkového vyrovnání však měla být vyřešena až do konce roku 1975. Řádům a kongregacím měl být státem striktně vymezen prostor činnosti, který byl omezen většinou pouze na práci v sociální a charitativní sféře, v žádném případě však nepřesahoval do mimocírkevní oblasti. Vycházelo se tím vstřícně vlastními potřebám státu, neboť ministerstvo práce a sociálních věcí mělo zájem na zaměstnávání řádových sester v některých sociálních ústavech.

Situace se však definitivně změnila po schválení nové koncepce církevní politiky dne 22. května 1970 přijaté předsednictvem ÚV KSČ. V listopadu 1970 musel ukončit svou činnost Sekretariát představených řeholních společností.

Klíčovým problémem se z hlediska státní správy stal dopis generální prokuratury z 29. listopadu 1968, protože jím byla zcela veřejně zajištěna právní kontinuita řádové

⁹⁴ srov. VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 51.

⁹⁵ srov. SÚA, SPVC MK ČSR, ŘKC, krabice č. 29. Byro ÚV KSČ 21.4.1969. In: CUHRA, J.: Církevní politika KSČ a státu v letech 1969 – 1972, str. 66.

činnosti. Vedení Sekretariátu pro věci církevní proto začalo v první řadě jednat s generální prokuraturou o možném zrušení či změně tohoto stanoviska. Definitivní stanovisko vydalo Ministerstvo kultury ČSSR dne 14. června 1971. V něm s konečnou platností odmítlo právní existenci všech řeholních řádů a kongregací, když stanovilo, že existence řádů je pouze faktická a nemají právní subjektivitu. Generální prokuratura i Nejvyšší soud ČSSR odstoupily od svých původních sdělení z předchozí doby. Rovněž činnost mužských řádů nebyla povolena.⁹⁶ V praxi to znamenalo, že mužské řeholní řády se staly znovu „ilegální“ součástí katolické církve, byly zrušeny řeholní komunity vzniklé na farách a misijních místech, nuceně skončila činnost laických řeholních společností a státem tolerované ženské řeholní řády a kongregace musely odvolat své pracovnice z nepovolených pracovišť a nově získaných objektů. Přijímání novicek bylo omezeno datem 31. března 1971. Vstup do řehole uskutečněný po tomto dni nebyl státem uznán a řeholnice musela řád nebo kongregaci opustit. Podle údajů Sekretariátu pro věci církevní bylo v letech 1969 – 1971 jen v českých zemích přijato do ženských řádů a kongregací 435 novicek, z nich však 155 dívek až po uvedeném datu, a přestože již složily sliby, musely řád opustit.⁹⁷

Ženské, stejně tak i mužské řehole, organizovaly tajné noviciáty nebo v nich intenzivně pokračovaly. Praxe řádů a kongregací ukázala, že i novicky v civilu skládaly sliby a doplňovaly tak řady stárnoucích řeholnic. Jak k tomu docházelo v konkrétních případech popisuje na svých internetových stránkách například Česká kongregace sester dominikánek:

„Mezi těmito mladými, kteří se snažili naplnit ideál svatého Dominika, bylo také několik dívek, toužících po kontemplativním způsobu života. Protože vstoupit do existující komunity mnišek na Moravci bylo ne-li vyloučené, tedy přinejmenším velmi obtížné, pokusily se tyto mladé ženy na radu provinciála Československé dominikánské provincie otce Dominika Duky vytvořit společenství nové. Jednalo se o dominikánské společenství, které mělo tvořivě spojovat plně kontemplativní ideál s životem v podmínkách, diktovaných tehdejší politickou situací. Sestry žily zpočátku každá sama, později některé z nich společně v malém domku v Praze na Špořilově, chodily do zaměstnání, popř. studovaly, nosily civilní oblečení a svou příslušnost k dominikánskému řádu před svým okolím pečlivě tajily. V soukromí se scházely k společné modlitbě, ke

⁹⁶ SÚA, SPVC MK ČSR, ŘKC, krabice č. 29, č.j. 9628/1971 – III. In: CUHRA, J.: Církevní politika KSČ a státu v letech 1969 – 1972, str. 70.

⁹⁷ srov. CUHRA, J.: Církevní politika KSČ a státu v letech 1969 – 1972, str. 70.

studiu (to společně s dalšími členy a členkami řádu) a vůbec se podle možností snažily žít způsobem co nejbližším životu kontemplativních dominikánek. V únoru 1986 společenství obdrželo ústní schválení od tehdejšího generálního magistra řádu, otce Damiána Byrne.⁹⁸

Podobně postupovaly i ostatní ženské řeholní řády a kongregace. Další svědectví o přijímání a výchově řeholního dorostu podává například sestra Františka Kadlčíková z Kongregace sester sv. Cyrila a Metoděje. Uvádí, že po dobu zákazu přijímat nové žadatelky legálně, byla kongregace nucena přijímat a formovat řeholní dorost ilegálně. V letech 1950 – 1989 tak vstoupilo do kongregace 33 nových sester. Tyto sestry ne nosily řeholní oděv, žily v malých společenstvích (2 – 3 sestry) v rodinných domcích nebo státních bytech a pracovaly v různých zaměstnáních. Komunity se spolu stýkaly, také byly v tajném kontaktu s řádovými sestrami, které je měly na starostí. Exercicie, obléčky a sliby probíhaly rovněž utajeně. Tímto způsobem zůstaly v kongregaci i sestry, které ji musely v roce 1972 oficiálně opustit.⁹⁹

Nejvýstižněji celou situaci shrnuje sestra Michaela Nováková z Kongregace sester premonstrátek: „Když po krátkém uvolnění v letech 1968 – 1969, kdy byly přijaty nové mladé sestry, přišlo období normalizace, a s ním nový zákaz přijímání řeholního dorostu, nebylo snad řeholního společenství, které by nepřijímalo nové sestry více či méně tajně. Také naše kongregace žila při některé velké komunitě v domově důchodců či jiném ústavu jako civilní zaměstnankyně a později, když sestry postupně musely tato zařízení opouštět, žily v malých komunitách většinou ve velkých městech, kde nebyly tak nápadné, pracovaly v civilu a svědčily tak o Božím království ne šatem, ale životem.“¹⁰⁰

Po nástupu normalizace již řády a kongregace přestaly být hlavní prioritou státní politiky, která se teď spíše zaměřila na politicko-ideologickou výchovu, zkvalitňování práce církevních tajemníků, hledání způsobů a cest k překonávání náboženské ideologie, atd. To ale v žádném případě neznamenal smíření s pozicí, kterou si řeholní řády a kongregace v období uvolnění vybudovaly.

V první řadě se úřady zaměřily na objekty řádů a kongregací, který koupily v letech 1968 – 1969 a převedly je na některé své členky. Byl proto na ně vyvíjen nátlak, aby tyto objekty předaly České katolické charitě. Předmětem revize se stalo také působení sester na

⁹⁸ Historie kongregace, http://dominikanky.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=3&Itemid=4, 8.3.2007

⁹⁹ KADLČÍKOVÁ, F.: Kongregace sester sv. Cyrila a Metoděje. In: Vlček, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 306.

¹⁰⁰ NOVÁKOVÁ, M.: Kongregace sester premonstrátek. In: Vlček, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 281.

farách, konzistořích apod. Dále byly plošně rušeny mimoústavní řeholní komunity, což bylo zdůvodňováno nutností posílit chybějící personál v charitních domovech.

V roce 1972 bylo vydáno vládní nařízení „o činnosti církevních řádů a kongregací na území ČSSR“, jež zcela jasně vymezovalo vztah státu k řádům a kongregacím. Mimo jiné se v něm stanovilo, že „rozvojem socialistické společnosti byly v ČSSR historicky překonány podmínky v církevních řádech a kongregacích, zejména činnost mužských ztratila jakékoliv společenské opodstatnění, a proto se na území ČSSR nepovoluje. Naproti tomu se uznává společenská prospěšnost ženských církevních řádů a kongregací, zvláště v oboru sociálního a zdravotnického zabezpečení církevních osob. Ženské řády a kongregace nemají vlastní právní subjektivitu, rozsah odborné činnosti jednotlivých řeholnic vymezí v podrobnostech Sekretariát pro věci církevní ministerstev kultury ČSR a SSR.“¹⁰¹

Přes zmírnění dohledu nad řeholnicemi a kongregacemi, k němuž docházelo v průběhu 70. let, existovala i nadále řada omezení, a to např. v oblasti dovozu náboženské literatury, vycestování a návštěv ze zahraničí apod. Od 70. let, a zejména v průběhu let 80., se zákonitě začala projevovat absence mladého řeholního dorostu, neboť začalo rapidně ubývat sester schopných práce a vůbec sester mimo důchodový věk. To s sebou nutně přineslo zvyšování podílu civilních pracovníků v sociálních ústavech a nedostatek řeholního personálu pro charitní domovy.

V souvislosti s tímto stále zřetelnějším procesem se pracovníci na poli církevní politiky začali zabývat úvahami o povolení přijímání řeholního dorostu. Tyto tendence po mnoholetých jednáních spojených s postupným rozkladem socialismu završilo dne 29. srpna 1988 vydání pokynu Sekretariátu vlády ČSR pro věci církevní č.j. 12.448/88 o přijímání členek do ženských řeholí. Těto možnosti ženské řeholní řády a kongregace okamžitě využily k legalizaci množství tajných řeholnic. V období od 1. září 1988 do 30. dubna 1989 bylo v ČSR přijato 177 nových členek řeholí (117 do českých a 60 do slovenských řádů a kongregací).¹⁰²

Lze tedy konstatovat, že v období komunistické totality v letech 1948 – 1989 došlo ke snížení počtu řeholnic oproti stavu v roce 1948 na méně než polovinu, tedy na přibližně 2.415 řeholnic. Převážně to bylo zaviněno velmi omezenou možností přijímat řeholní dorost a také přirozenou úmrtností způsobenou zvyšující se věkovou hranicí sester. Jen malé procento tvořily sestry vysídlené do zahraničí, což se týkalo zejména v roce 1954

¹⁰¹ srov. VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 54 – 55.

¹⁰² srov. VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 57.

sester sv. Kříže z Chebské provincie. Zanedbatelný byl počet sester, které vystoupily z řádu či kongregace a rovněž velmi malý počet řeholnic se stal obětí věznění a další perzekuce.¹⁰³

9.2. ODLIŠNÝ VÝVOJ ŽENSKÝCH ŘEHOLNÍCH ŘÁDŮ A KONGREGACÍ NA SLOVENSKU

Na Slovensku bylo k 1. lednu 1955 evidováno 2.815 řeholnic. Z nich v nemocnicích a ústavech působilo 1.550, v domovech důchodců 314 a v charitních domovech 896 řeholnic. Během roku 1955 bylo dalších 169 řeholnic propuštěných z nemocnic přemístěno do českých zemí a dalších 219 řeholnic do domovů důchodců a do ústavů Slovenské katolické charity. Řeholnice propuštěné z nemocnic byly nahrazeny civilním personálem.

Tato výměna řeholních ošetřovatelek pokračovala i v roce následujícím, kdy bylo nahrazeno 386 řeholnic. I z nich bylo vyvezeno 45 řeholnic do ústavů sociálního zabezpečení v českých zemích.

V roce 1957 a 1958 muselo opustit nemocnice dohromady 266 řeholních ošetřovatelek, které pak byly umístěny v charitních ústavech na Slovensku.

Vyvázení řeholnic z nemocnic, kde pracovaly jako zdravotní sestry, pokračovalo i v letech 1959 – 1961, ale nebylo už tak intenzivní. Rokem 1961 tento proces končí, protože tehdy už byl vyškolen takový počet civilních zdravotních sester, které obsadily v nemocnicích všechna potřebná místa.¹⁰⁴

Lze proto konstatovat, že celkově muselo v letech 1955 – 1958 opustit nemocnice na Slovensku celkem 1.040 řeholních ošetřovatelek, a z nich 214 bylo vyvezeno do Čech a na Moravu.

K 1. lednu 1958 podle evidence Slovenského úřadu pro věci církevní pak bylo v nemocnicích zaměstnáno již jen 548 řeholnic.¹⁰⁵

Odchodem řeholnic z nemocnic se jejich počet začal zvyšovat v domovech důchodců a v ošetřovatelských ústavech, kde pro srovnání v roce 1950 pracovalo 148 řeholnic a v roce 1958 to bylo již přibližně 398 řeholnic. Zvyšoval se jejich počet v charitních domovech a to ze 786 sester v roce 1950 na asi 1.615 koncem roku 1958.¹⁰⁶

¹⁰³ VLČEK, V.: Ženské řehole za komunismu 1948 – 1989, str. 58.

¹⁰⁴ srov. DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia rehoľníčky, str. 235 – 236.

¹⁰⁵ srov. DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia rehoľníčky, str. 235.

¹⁰⁶ srov. DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia rehoľníčky, str. 236.

Od roku 1962 byly na Slovensku řeholnice zaměstnané jen v sociálních ústavech a v charitních domovech.

Období od roku 1968 – 1970 je na Slovensku význačné tím, že se sem vrátila asi třetina slovenských řeholních sester, které byly v letech 1951 – 1958 přemístěny na práci do Čech a na Moravu. Většina z nich se však musela po nástupu normalizace vrátit zpět do českých zemí.

Řeholnice na Slovensku si podobně jako u nás v letech 1968 – 1970 kupovaly rodinné domy, aby si v nich mohly zřídit řeholní dům. O mnoho více řeholnic ale bydlelo spíše v pronajatých domech, bytech, případně na farech. Tyto sestry vytvářely zárodky nových řeholních komunit.

Sekretariát pro věci církevní při Ministerstvu kultury SSR přijal v roce 1968 návrh zřídit pro každou řeholi samostatný charitní domov. Do některých charitních domovů však muselo být umístěno několik menších řeholních formací, a to i proto, že na Slovensko přicházely řeholnice z Čech a Moravy, které bylo třeba ubytovat v charitních domovech, aby se tak dostaly opět pod kontrolu státních orgánů.

Dne 30. července 1970 vydalo Ministerstvo kultury SSR po dohodě s Ministerstvem zdravotnictví SSR a Ministerstvem práce a sociálních věcí SSR směrnici MK 546/1970-sekr., o činnosti řeholí a kongregací na Slovensku. Tato směrnice opět hluboko zasahuje do práv jednotlivých řeholí. Za zmínku stojí, že pro české země nikdy k vydání podobné směrnice nedošlo. Je třeba si ale uvědomit, že tato směrnice byla pouze interním předpisem bez obecné právní závaznosti stejně jako všechna tehdejších opatření v oblasti úpravy řeholních řádů a kongregací.

Proti koupi domů řeholnicemi jako právníckými subjekty byl namířen článek 2 této směrnice, v němž se vyžadoval předchozí souhlas pro všechny zásadní úkony týkající se nemovitého majetku. Dále si ministerstvo kultury SSR přivlastnilo právo určit sídlo řeholních společností. Určilo pro řehole sídla jen v charitních domovech a sociálních ústavech na Slovensku či v českých zemích. Další dva články směrnic se týkaly volby řeholních představených. Zvolené představené musely do 30 dnů od účinnosti této směrnice požádat o souhlas Ministerstvo kultury SSR nebo příslušný ONV, pokud šlo o volbu představených místních komunit.

Další článek se týkal zaměstnávání řeholnic. Příslušný orgán státní správy mohl zprostředkovat zaměstnání řeholnicím na území Slovenska pouze v charitních domovech,

ve výrobním Spolku sv. Vojtěcha, v ústavech sociální péče a nebo v ústavech národního zdraví, což byly nemocnice a polikliniky. Toto opatření směřovalo proti možnosti řeholnic bydlet ve vlastních domech či pronajatých objektech a proti jejich zaměstnávání ve farmě službě.

Stejně jako u nás i na Slovensku ženské řeholní řády a kongregace v letech 1968 – 1969 obnovily noviciáty, respektive veřejně oblékly novicky. V roce 1970 musely provinciální představené vypracovat pro Ministerstvo kultury SSR seznamy přijatých novicек a ty „rozpustit“. Možností, jak přimět tyto novicky odejít z řádu či kongregace, bylo navrženo několik. Buď „zůstanou pracovat jako civilní zaměstnankyně v ústavu národního zdraví a dostanou ubytování mezi ostatními zdravotními sestrami“, nebo „odejdou pracovat jako civilní zaměstnankyně do jiného ústavu národního zdraví“, nebo pokud „odmítnou svléci řeholní oděv, ústav národního zdraví s nimi rozváže pracovní poměr výpovědí.“¹⁰⁷

Ohledně těchto novicек přijatých v letech 1968 – 1970 existovala rozdílná situace v ČSR a v SSR. V ČSR byly do ústavů sociální péče přijímány i řeholní sestry, které se v letech 1968 – 1970 začaly veřejně hlásit k řeholnímu životu a nosit řeholní oděv a které komunistický režim na Slovensku přiměl opět odejít do civilního života. Takto byly v českých zemích na rozdíl od Slovenska přijímány do ústavů i sestry, které vstoupily v té době do řeholního noviciátu.

V roce 1986 rozhodlo Ministerstvo kultury SSR, aby se zaopatřování přestárlých řeholnic zabezpečovalo civilními pracovníky. Lze předpokládat, že těmito civilními pracovníky, respektive pracovníci, které nastupovaly jako pečovatelky do charitních domovů, byly tajně řeholnice v civilním oděvu.

Od 70. let se i na Slovensku začíná projevovat rychlé stárnutí řeholnic a jejich přemísťování do charitních domovů svých řádů či kongregací. Řeholnice sice stárly, ale jejich práce v ústavech sociální péče, v domovech důchodců, v nemocnicích, v charitních domovech a v církevních zařízeních byla stále potřebná. Proto Ministerstvo kultury SSR – Sekretariát pro věci církevní – na příkaz ÚV KSČ i ÚV KSS vydal 1. září 1988 realizační pokyn, kterým ženským řádům a kongregacím umožnil přijímat mladé dívky do noviciátu, aby se vytvořil řeholní dorost pro charitní domovy, církevní zařízení, ale i pro ústavy sociální péče a nemocnice.

¹⁰⁷ srov. DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia rehoľnícky, str. 276.

9.3. NÁSTIN VÝVOJE ŽENSKÝCH ŘEHOLNÍCH ŘÁDŮ A KONGREGACÍ PO ROCE 1989

Je zcela nepochybné, že od roku 1989 dochází ke stálému úbytku řeholnic vlivem snižujícího se počtu novicек a zvyšujícímu se stáří sester. Jasně to dokládá statistika řeholnic v ČR od roku 1991 do roku 2004 tak, jak byla vypracována a přednesena dne 2. února 2004 sestrou Ludmilou Pospíšilovou z Kongregace Školských sester sv. Františka na setkání zasvěcených osob s diecézním biskupem v Českých Budějovicích u příležitosti Světového dne zasvěceného života:

rok	sester celkem	juniorek	novicек
1991	3.192	617	142
1992	3.068	nevíme	151
1993	2.964	229	123
1994	2.670	216	102
1995	2.672	246	138
1996	2.668	265	127
1997	2.611	268	134
1998	2.558	283	122
1999	2.495	281	107
2000	2.399	248	87
2001	2.326	241	61
2002	2.226	213	54
2003	2.123	181	49
2004	2.057	154	40

Dnešní společnost očekává od řádů jejich charitativní, sociální i školskou činnost. Je vyžadována práce řádových sester v nejrůznějších ústavech, církevních institucích i v rodinách. Stupňuje se také zájem o církevní školy. Není však dostatek sester v produktivním věku, jež by pokryly tyto služby v rozsahu, jaký je potřeba.

Je velmi znát, že od roku 1950 řeholní řády nemohly přijímat dorost. A ani po roce 1969, kdy začala mnohá řeholní společenství přijímat mladé sestry tajně, jich nevstupovalo do řádů a kongregací nijak zvlášť mnoho. Nyní již řády a kongregace mohou přijímat dorost svobodně, ale nových členek přichází jen málo. V řeholních komunitách tak jsou většinou sestry staré a sestry středního věku. Téměř chybí sestry ve věku pod 30 let. I sestry, které vstoupily do kláštera začátkem devadesátých let, mají dnes kolem 35 let a více. Tato okolnost vede k tomu, že právě sestry středního věku se postupně dostávají do vedení svých společenství. Jsou to převážně řeholnice, které zažily ještě formaci v tajných komunitách v sedmdesátých či osmdesátých letech.

Dalším generačním problémem, který nastal po pádu totality a mnohdy ústil v odchod některých mladších sester, byl odlišný způsob života v kláštorech a v tajných komunitách. Ženská řeholní společenství si sice uchovávala určitou kontinuitu, avšak sestry, které žily ve státem tolerovaných a hlídaných kláštorech, často neznaly konkrétní podobu života svých tajných sester a naopak. Občasné návštěvy nemohly nahradit společný život obou generací. Přesto byl přes mnohé těžkosti řeholní život jak mužských tak i ženských řádů a kongregací u nás obnoven.

Existuje mnoho významných činností charitativních, sociálních a výchovných, které řeholníci a řeholnice přes všechny obtíže současné situace vykonávají. Některé konkrétní příklady:

- Řeholní společenství jsou zřizovateli církevních školek, základních škol, středních škol a vyšších odborných škol.
- Především společenství, která jsou svým charismatem zaměřena na vedení dětí a mládeže, se jim věnují jak z hlediska náboženské výchovy, tak při jejich celkovém rozvoji v centrech volného času.
- Řeholní společenství vedou internáty, zvláště pro dívčí mládež.
- Řeholníci i řeholnice vyučují na teologických i jiných fakultách.
- Sestry pracují i v nemocnicích, domovech důchodců a ústavech sociální péče. Služba těchto sester je velmi žádaná.

- Řeholníci a řeholnice se podílejí na charitativní službě, pomoci lidem při zbavování se drogové závislosti, pomoci matkám v tísní, věnují se pastorační národnostních menšin, atd.
- Mnohá řeholní společenství vedou exerciční domy.
- Díky péči řeholních společenství ožila mnohá poutní místa.
- Velmi pozitivně je vnímána přítomnost a působení ženských řeholních společenství ve farnostech.
- Řeholníci a řeholnice stojí i u zrodu katolických nakladatelství, jako je především Karmelitánské nakladatelství, ale i nakladatelství Paulínky atd.

Vzhledem k neustálému úbytku celkového počtu řeholníků a řeholnic se všechny tyto služby stávají obtížnější, proto se stále větší důraz klade na individuální přístup před institucionálním a na spolupráci s laiky.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Čerpáno z internetových stránek Konference vyšších představených ženských řeholí v České republice: Vývoj řeholního života v naší zemi po pádu totalitního režimu po současnost, www.vplny.cz/kvpz/, 3.3.2007

10. ZÁVĚR

Doba komunistické totality vymezená lety 1948 – 1989 byla pro všechny věřící občany tehdejšího Československa dobou plnou ústrků, útrap a předem prohraného boje s vládní mocí. Vládnoucí činitelé se obávali všech projevů ze strany věřících i představitelů církve, a proto se hned po nástupu k moci snažili dosáhnout naprosté podřízenosti církve. Jedním z prostředků, jak naplnit tento cíl, měla být i faktická likvidace ženských řeholních řádů a kongregací, které měly jistě nezanedbatelný vliv na věřící i na širokou společnost. V tomto směru však komunistický režim neuspěl a k zániku řeholí nedošlo. Z velké části to bylo způsobeno i díky tomu, že v sociální oblasti se staly sestry nepostradatelnými a vládnoucí systém neměl možnost ani prostředky za tyto sestry najít adekvátní náhradu.

Přesto, že k zániku řeholí přes všemožné pokusy komunistického režimu nedošlo, nemohl se však řeholní život v tomto prostředí plně rozvíjet a zákonitě muselo dojít k jeho stagnaci a naprosté izolaci od společnosti. Nemožnost legálně přijímat řeholní dorost v dlouhodobé perspektivě vážně ohrozil existenci ženských řádů a kongregací. I dnes v prostředí demokracie má zájem o řeholní život spíše klesající tendenci, což je způsobeno jednak násilným přetržením kontinuity v přirozeném vývoji řeholních řádů a kongregací a jeho záměrným izolováním, jednak i nedostatkem mladých sester, způsobeným právě nemožností přijímat dorost. Starší generace řeholnic se tak po pádu komunistického režimu jen s obtížemi přizpůsobuje podmínkám ve společnosti.

Je třeba připomenout, že ačkoli státní moc prohlásila všechny řeholní řády a kongregace za zrušené, nepřestaly nikdy právně existovat, neboť komunistický stát neučinil žádné právní kroky směřující k jejich formálnímu zrušení. Pro nenahraditelnost sester v sociální sféře, jejich početnost i pro možný odpor společností, se komunistická moc nakonec smířila s existencí ženských řeholních řádů a kongregací do té míry, že upustila od násilného rozpuštění řeholí a rozhodla se pro jejich postupný přirozený zánik.

Znovu si musíme uvědomit, že postavení těchto sester v době totality nebylo nijak lehké. Řeholnice byly internovány, vězněny, nasazeny na práci do továren a na polích, pracovaly v ústavech s mentálně postiženými a starými lidmi. Nic z toho je však nepřímělo nikdy plně rezignovat nebo se nechat přesvědčit k přímé podpoře komunistického režimu. Řada z nich se naopak zapojila do aktivní pomoci dalším perzekuovaným a jiných aktivit, jež byly na hranici tehdejší zákonnosti. Po vnější stránce tak sestry setrvaly v pasivní opozici.

Škody, které byly totalitním režimem v letech 1948-1989 napáchány na členkách ženských řeholí, už nebudou moci být nikdy napraveny. Přetržení přirozeného vývoje jednotlivých řeholních řádů se zatím za dobu existence nového demokratického státu nepodařilo plně obnovit.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

Akce K	Akce Kláštery
Akce VŽK	Akce vyklizení ženských klášteru
CIC	Codex Iuris Canonici
ČSAD	Československá automobilová doprava
ČSR	Československá republika (1945 – 1960) Česká socialistická republika (1969 – 1990)
ČSSR	Československá socialistická republika (1969 – 1990)
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
KNV	krajský národní výbor
KSČ	Komunistická strana Československa
MNV	místní národní výbor
MŠK	Ministerstvo školství a kultury
n. p.	národní podnik
ONV	okresní národní výbor
ř. z.	říšský zákoník
Sb.	Sbírka zákonů
Sb. z. a n.	Sbírka zákonů a nařízení
SSR	Slovenská socialistická republika (1969 – 1990)
SÚC	Státní úřad pro věci církevní
ÚAV NF	Ústřední akční výbor Národní fronty
ÚV KSČ	Ústřední výbor komunistické strany Československa
zl. r. m.	zlatých rakouské měny

LITERATURA

- BEDNÁŘ, František, *Sbírka zákonů a nařízení ve věcech náboženských a církevních v republice Československé*, Praha, 1929
- BOHÁČ, Zdeněk, *Atlas církevních dějin českých zemí 1918 – 1999*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 1999
- BULÍNOVÁ, Marie, KAPLAN, Karel, *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951. I. Církevní komise ÚV KSČ „Církevní šestka“ duben 1949 – březen 1950*, Doplněk, Brno, 1994
- BUŠEK, Vratislav, HENDRYCH, Jaroslav, LAŠTOVKA, Karel, MÜLLER, Václav, *Československé církevní zákony I.*, Kompas, Praha, 1931
- Církevní procesy padesátých let*, kolektiv autorů, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2002
- CUHRA, Jaroslav, *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969 – 1972*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1999
- DACÍK, Tomáš, *Církevní politický vývoj u nás po 2. světové válce*, CERM, Brno, 2000
- DACÍK, Tomáš, *Církevní řády u kongregace v České republice*, Brno, 1998
- DAÑHEL, Milan, JELÍNKOVÁ, Marie, TRÁVNÍČEK, Josef, *Řeholní řády a kongregace v ČSR*, Sekretariát pro věci církevní ministerstva kultury ČSR, Praha, 1981
- DUBOVSKÝ, Ján Milan, *Akcia rehoľníčky*, Matice slovenská 2001
- FOJTÍKOVÁ, Kristýna, *Centralizace řádových sester kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950 – 1953*, Matice cyrilometodějská, Olomouc, 2003
- HAVLÍČKOVÁ, Helena, *Dědictví. Kapitoly z dějin komunistické perzekuce v Československu 1948 – 1989*, Votobia a Poznání, Olomouc, 2002
- HRDINA, Antonín Ignác, KAVKA, Jan, *K právní kontinuitě řeholních společností*, in: Právník 6/1999
- HRDINA, Antonín Ignác, *Náboženská svoboda v právu České republiky*, EUROLEX BOHEMIA, Praha, 2004
- JANIŠOVÁ, Milena, KAPLAN Karel, *Katolická církev a pozemková reforma 1945 1948. Dokumentace*, Doplněk, Praha – Brno, 1995
- JIRÁSKO, Luděk, *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, Klášter premonstrátů na Srahově, 1991
- KAPLAN, Karel, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*, Barrister & Prncipal, Brno, 2005
- KAPLAN, Karel, *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*, Doplněk, Brno, 1993
- KAPLAN, Karel, *Těžká cesta. Spor Československa a Vatikánu 1963 – 1973*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2001
- KAVKA, Jan., KINDL, Milan, *O nárocích, zejména církevních, mimo restituce*, in: Právník 133/1994

KINDL, Milan, *Malá poznámka k právní subjektivitě církevních institucí v minulosti*, in: Bulletin advokacie č. 5/1994

KINDL, Milan, *Řehole a řeholníci v právních předpisech od poloviny 19. do počátku 21. století*, in: Pocta Jiřímu Švestkovi, Aspi, Praha 2004

KONÍČEK, Jiří, *Modus vivendi*, Společnost pro dialog církve a státu, Olomouc 2005

MÜLLER, Zdeněk, *O řádech, rytířích a restituci*, in: Právní rozhledy 11/1998

NĚMEC, Jaroslav, *Rozvoj duchovních řádů v českých zemích*, Edice Studium, Řím, 1988

ROUČEK, František, SEDLÁČEK, Jan, *Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*, Praha 1929

Řeholní život v českých zemích. Řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 1997

SKŘIVÁNEK, František, *Majetkoprávní aspekty likvidace řádů římskokatolické církve v roce 1950*, In: Sborník příspěvků z 3. ročníku konference církev a stát, Juridica No 205, Brno, 1998

Slovník veřejného práva Československého, Brno 1934

TRETERA, Jiří Rajmund, *Církevní právo*, J. Krígl, Praha, 1993

TRETERA, Jiří Rajmund, *Nová právní situace církvi a náboženských společností v roce 1950*. In: HANUŠ, Jiří, STRÍBRNÝ, Jan, *Stát a církve v roce 1950*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2000

TRETERA, Jiří Rajmund, PŘIBYL, Stanislav, *Konfesní právo a církevní právo*, J. Krígl, Praha, 1997

TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církve v České republice*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2002

VAŠKO, Václav, *Dům na skále. Církve zkoušená*, díl I., Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2004

VAŠKO, Václav, *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu*, díl I. a II., Zvon, Praha, 1990

Vita Consecrata. Posinodální apoštolská adhortace Jana Pavla II., *O zasvěceném životě a jeho poslání v církvi a ve světě*, Zvon, Praha 1996

VLČEK, Vojtěch, *Ženské řehole za komunismu 1949 – 1989*, Matice cyrilometodějská, Olomouc 2003

Internetové zdroje:

Vývoj řeholního života v naší zemi po pádu totalitního režimu po současnost, www.volny.cz/kvpzr, 3.3.2007

Historie kongregace, http://dominikanky.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=3&Itemid=4, 8.3.2007